

Σοφία Σκορδίλη*

ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΑΓΡΟ-ΤΡΟΦΙΚΗΣ
ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ:
ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΙ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ
ΤΩΝ ΔΙΚΤΥΩΝ ΠΡΟΜΗΘΕΙΑΣ ΑΓΡΟ-ΤΡΟΦΙΚΩΝ
ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αντικείμενο του άρθρου είναι η ανάδειξη του καθοριστικού ρόλου που διαδραματίζουν οι Διεθνικές Εταιρείες στην επιμήκυνση και διεθνοποίηση των δικτύων προμήθειας ακατέργαστων και επεξεργασμένων αγρο-τροφικών προϊόντων. Αρχικά, εξετάζονται οι πρόσφατες αλλαγές στη σύνθεση, την προέλευση και τον προορισμό ομάδων αγρο-τροφικών προϊόντων που συμμετέχουν στις διεθνείς ανταλλαγές. Στη συνέχεια, σχολιάζεται η εμπλοκή των αγρο-τροφικών ΔΕ και των μεγάλων αλυσίδων λιανικού εμπορίου τροφίμων και εστίασης στην οργάνωση και το συντονισμό μακροσκελών αλυσίδων προμήθειας πρώτων υλών. Οι πολλαπλές εφαρμογές των νέων τεχνολογιών στη διαδικασία της παραγωγής και τις μεταφορές καθώς και η φιλελευθεροποίηση των κανόνων του διεθνούς εμπορίου και του ευρύτερου επενδυτικού περιβάλλοντος έχουν κάνει δυνατή την επιμήκυνση των αγρο-τροφικών δικτύων προμήθειας. Οι αλλαγές αυτές έχουν ξεπεράσει δραματικά τις παραδοσιακές δεσμεύσεις που θέτει η φύση των αγρο-τροφικών προϊόντων και συνδέουν διαφορετικές περιοχές του αναπτυγμένου και αναπτυσσόμενου κόσμου με νέους τρόπους και πρωτόγνωρη ταχύτητα.

* Λέκτορας στο Τμήμα Γεωγραφίας του Χαροκόπειου Πανεπιστημίου.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι διεθνείς ροές αγρο-τροφικών¹ προϊόντων δεν είναι ένα καινούργιο φαινόμενο. Εδώ και αιώνες αγρο-τροφικά προϊόντα διασχίζουν μεγάλες αποστάσεις προκειμένου να καταναλωθούν σε μακρινούς προορισμούς ή, λιγότερο συχνά, να αποτελέσουν εισροές παραγωγής για την αγρο-τροφική βιομηχανία των χωρών υποδοχής (Standage, 2006). Ωστόσο, μέχρι σχετικά πρόσφατα, η συμμετοχή τους στις διεθνείς ανταλλαγές εξακολουθούσε να παραμένει περιορισμένη και επιλεκτική. Με εξαίρεση ένα μικρό αριθμό ανθεκτικών προϊόντων με χαμηλές μεταφορικές απαιτήσεις, κυρίως τα μπαχαρικά και τα δημητριακά, ο μεγάλος τους όγκος εξακολουθούσε να καταναλώνεται εντός της χώρας παραγωγής (Friedland, 2004). Μια σειρά σημαντικοί τεχνικοί, ρυθμιστικοί και κοινωνικο-οικονομικοί περιορισμοί παρεμπόδιζαν την ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου των αγρο-τροφικών προϊόντων.

Στους τεχνικούς περιορισμούς συγκαταλέγονται η ευπάθεια, η μικρή διάρκεια ζωής και η ανάγκη ελέγχου και τήρησης αυστηρών συνθηκών υγιεινής σ' όλο το εύρος της αλυσίδας παραγωγής και διακίνησης των τροφίμων. Οι περιορισμοί αυτοί, σε συνδυασμό με τις χωροθετικές και βιολογικές δεσμεύσεις που επιβάλλει ο πρωτογενής τομέας, τις συνθήκες και το κόστος των μεταφορών και το επίπεδο των τεχνολογιών συντήρησης των αγρο-τροφικών προϊόντων, έκαναν τεχνικά αδύνατη ή αντιοικονομική τη μεταφορά των περισσότερων αγρο-τροφικών προϊόντων σε μακρινές αποστάσεις (Σκορδίλη, 2003).

Στους ρυθμιστικούς παράγοντες συμπεριλαμβάνονται οι κανονισμοί του διεθνούς εμπορίου αγροτικών προϊόντων και τροφίμων και οι σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των Εθνικών Κωδίκων Τροφίμων. Τα αγροτικά προϊόντα εξαιρέθηκαν από τις πολυμερείς εμπορικές συμφωνίες που πραγματοποιήθηκαν κάτω από την ομπρέλα της *Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου* (GATT) μέχρι και την έναρξη των διαπραγματεύσεων του κύκλου της Ουρουγουάης (1984). Η εφαρμογή δαπανηρών πολιτικών ενίσχυσης του εγχώριου αγροτικού τομέα από τις ΗΠΑ, την

1. Είναι φανερό ότι το κείμενο εξετάζει τις αλλαγές στις αλυσίδες προμήθειας των αγρο-τροφικών (agro-food) προϊόντων, δηλαδή των αγροτικών προϊόντων-τροφίμων που είτε προωθούνται απευθείας για τελική κατανάλωση είτε αποτελούν πρώτες ή ενδιάμεσες ύλες για την αγρο-τροφική βιομηχανία. Δεν εξετάζονται καθόλου οι αλλαγές σε άλλες ομάδες σημαντικών αγροτικών προϊόντων, π.χ. ξύλο, μαλλί, καπνός κ.ά., που δεν αποτελούν τρόφιμα.

τότε ΕΟΚ και την Ιαπωνία οδήγησε στην επιλογή προστατευτικών πολιτικών μείωσης των εισαγωγών. Διακρατικές συμφωνίες όριζαν την επιβολή υψηλών δασμών για ένα μεγάλο αριθμό αγροτικών προϊόντων. Παράλληλα ένα ισχυρό πλέγμα μη δασμολογικών φραγμών² έθεταν επιπλέον περιορισμούς. Η ύπαρξή τους εμπόδιζε τη γεωγραφική επέκταση του εμπορίου και της παραγωγικής αλυσίδας των τροφίμων ακόμη και μεταξύ των χωρών-μελών της τότε ΕΟΚ. Στις αρχές της δεκαετίας 1980 είχαν καταγραφεί 300 μη δασμολογικά εμπόδια που δρούσαν ανασταλτικά στο διακοινοτικό εμπόριο. Τα 200 από αυτά επηρέαζαν, άμεσα ή έμμεσα, το διακοινοτικό εμπόριο των τροφίμων (Fallows, 1988). Εκτιμήθηκε ότι η ετήσια επιβάρυνση της βιομηχανίας τροφίμων των χωρών της ΕΟΚ από την ύπαρξή τους κυμαίνονταν σε 500-1.000 εκατομμύρια ECU (Cecchini, 1988, σ. 102).

Τέλος, στους κοινωνικούς-οικονομικούς περιορισμούς εντάσσονται οι διαφορές στα καταναλωτικά πρότυπα, την αγοραστική δύναμη, τις διατροφικές συνήθειες, τη δυναμική και τη διάρθρωση των εθνικών αγορών (Bareham, 1995). Όσον αφορά τα διατροφικά πρότυπα, έχει αποδειχθεί στην πράξη ότι η διαδικασία σύγκλισης των εθνικών ή/και περιφερειακών προτύπων είναι εξαιρετικά αργή διαδικασία. Συχνά, η εθνική δίαιτα προσδιορίζει την εθνική ταυτότητα ισότιμα με την εθνική γλώσσα, ενώ η πορεία διαμόρφωσης μιας εθνικής δίαιτας συμπίπτει με την ιστορία του έθνους (Bell and Valentine, 1997, σ. 167-169).

Οι παραπάνω σημαντικοί περιορισμοί απέτρεπαν τις διεθνείς ροές βασικών αγρο-τροφικών προϊόντων με προορισμό είτε την τελική κατανάλωση είτε την αγρο-τροφική βιομηχανία για περαιτέρω επεξεργασία. Οι εξαγωγές ακατέργαστων αγρο-τροφικών προϊόντων για τελική κατανάλωση ήταν ιδιαίτερα επιλεκτικές τόσο ως προς τα είδη των προϊόντων όσο και ως προς την προέλευση και τον προορισμό τους. Δύο ήταν οι βασικές εξαγωγικές ροές: φρέσκα φρούτα και λαχανικά από τις χώρες της Νότιας προς τη Βόρεια Ευρώπη και εξωτικά προϊόντα (καφές, κακάο, τσάι, μπαχαρικά, μπανάνες, εξωτικά έλαια, ζάχαρη από ζαχαροκάλαμο, κ.ά.) από τις υπερπόντιες πρώην αποικίες στις μεγάλες αγορές της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής (Atkins and Bowler, 2001). Παράλληλα, ο

2. Τα μη δασμολογικά εμπόδια διακρίνονται σε: φυσικά (εμπόδια που υπάρχουν στα εθνικά σύνορα και καθυστερούν τις μεταφορές), τεχνικά (ισχύουν διαφορετικές τεχνικές προδιαγραφές για τα προϊόντα σε διαφορετικές χώρες) και χρηματοοικονομικά (διαφορετικό σύστημα φορολογίας, καθεστώς δανειοδότησης, καθεστώς ΦΠΑ) (Fallows, 1988).

μεγάλος όγκος των αγρο-τροφικών μεταποιητικών μονάδων συνέλεγε τις απαραίτητες πρώτες ύλες από τον αγροτικό τους περίγυρο, ή την ευρύτερη περιφέρεια, και ολοκλήρωνε όλα τα στάδια της μεταποιητικής επεξεργασίας εντός μιας μεταποιητικής μονάδας. Με λίγες εξαιρέσεις,³ οι αλυσίδες προμήθειας εισροών παραγωγής στην αγρο-τροφική βιομηχανία ήταν εγχώριες και κοντινές (short supply chains). Ακόμη και οι αγρο-τροφικές Πολυεθνικές Εταιρείες φρόντιζαν να προμηθεύουν εισροές παραγωγής στις μεταποιητικές μονάδες που διατηρούσαν σε διαφορετικές χώρες από εγχώριες πηγές (John, 1997).

Τα δεδομένα αλλάζουν δραματικά από τις αρχές της δεκαετίας 1990. Στο πλαίσιο των εντεινόμενων διαδικασιών παγκόσμιας ολοκλήρωσης και αλληλεξάρτησης, οι αλλαγές στις διαδικασίες προμήθειας των αγρο-τροφικών προϊόντων έχουν εξαιρετικό ενδιαφέρον λόγω της ταχύτητας των μεταβολών και της υπέρβασης των δεσμεύσεων που επιβάλλει η φύση των αγρο-τροφικών προϊόντων. Παραδοσιακοί περιορισμοί στις διεθνείς ανταλλαγές των αγρο-τροφικών προϊόντων, όπως το κόστος και η ταχύτητα των διεθνών μεταφορών, η ευπάθεια των αγροτικών εισροών, η ύπαρξη σημαντικών εμπορικών φραγμών, έχουν απολέσει ή μεταβάλει τη σχετική σημασία τους. Από τις αρχές της δεκαετίας 1990, ο όγκος του διεθνούς εμπορίου αγρο-τροφικών προϊόντων αυξάνεται αδιάκοπα. Νέες ομάδες προϊόντων συμμετέχουν στις διεθνείς ανταλλαγές, ενώ σημειώνεται εντυπωσιακή αύξηση της πυκνότητας και της μέσης απόστασης των διεθνών ανταλλαγών. Παράλληλα, είναι φανερό η αύξηση της συμμετοχής των αγρο-τροφικών προϊόντων που προορίζονται για περαιτέρω μεταποιητική επεξεργασία σε βάρος των προϊόντων που προορίζονται για τελική κατανάλωση. Ολοένα και λιγότερα αγρο-τροφικά προϊόντα προωθούνται πλέον για άμεση κατανάλωση. Σε μεγάλο βαθμό τα αγρο-τροφικά προϊόντα έχουν μετασχηματιστεί σε βιομηχανικές εισροές.⁴

3. Προφανή εξαίρεση αποτελούσαν οι Πολυεθνικές Εταιρείες που επεξεργάζονταν εξωτικά προϊόντα. Στο τέλος της δεκαετίας 1950, η ΔΕ Unilever προμηθευόταν πρώτες ύλες από ιδιόκτητες φυτείες που διατηρούσε σε οκτώ χώρες. Η μεγαλύτερη από αυτές, στο Βελγικό Κονγκό, είχε έκταση 140.000 εκτάρια και προμήθευε τη μητρική εταιρεία με φοινικέλαιο, κακάο, καφέ και τσάι. Την ίδια περίοδο η Βρετανική Tate and Lyle διέθετε μεγάλες φυτείες και μονάδες επιτόπιας επεξεργασίας ζάχαρης στη Τζαμάϊκα, στο Τρινιντάντ –όπου ήλεγχε το 80% της εγχώριας παραγωγής– στη Γουιάνα, στη Ζάμπια και στη Ζιμπάμπουε (Jones, 2005, σ. 66).

4. Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας 1980 υπήρχε η εκτίμηση ότι περισσότερο από το 75% της αγροτικής παραγωγής των χωρών-μελών της τότε ΕΟΚ προοριζόταν για μεταποιητική επεξεργασία (Atkins and Bowler, 2001).

Στο διευρυμένο διεθνές εμπόριο οι Διεθνικές Εταιρείες (στο εξής ΔΕ) έχουν αναλάβει ρυθμιστικό ρόλο αφού διαχειρίζονται και κατευθύνουν τον μεγάλο όγκο του διεθνούς εμπορίου αγρο-τροφικών προϊόντων. Οι ΔΕ έχουν πλέον τη δυνατότητα να οργανώνουν και να συντονίζουν εκτεταμένα διεθνή δίκτυα προμήθειας αγρο-τροφικών προϊόντων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαδικασία επιμήκυνσης των μέχρι πρόσφατα κοντινών αλυσίδων προμήθειας αγρο-τροφικών εισροών από τον περίγυρο των βιομηχανιών σε εκτεταμένα και περισσότερο σύνθετα δίκτυα που διαπερνούν και συνδέουν μακρινές περιοχές του πλανήτη με νέους τρόπους και πρωτόγνωρη ταχύτητα.

Αντικείμενο της εργασίας είναι η ανάδειξη του καθοριστικού ρόλου που διαδραματίζουν οι ΔΕ στην επιμήκυνση και διεθνοποίηση των δικτύων προμήθειας αγρο-τροφικών προϊόντων.

Είναι φανερές οι επιπτώσεις αυτών των μετασχηματισμών στη βιωσιμότητα εκτεταμένων περιοχών της υπαίθρου στον αναπτυσσόμενο αλλά και στον αναπτυγμένο κόσμο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η μελέτη των επιπτώσεων σε περιοχές της υπαίθρου της Ελλάδας, όπου το εγχώριο αγρο-τροφικό σύστημα έχει αναπτυχθεί σε συνθήκες υψηλής προστασίας και εθνικού προσανατολισμού.

Η συζήτηση που διεξάγεται γύρω από την αγρο-τροφική παγκοσμιοποίηση στο πλαίσιο της Οικονομικής Γεωγραφίας συχνά επικεντρώνει στις αλλαγές που ευρίσκονται σε εξέλιξη στη σφαίρα της διανομής και κατανάλωσης των τροφίμων. Οι διαδικασίες διατήρησης/ομοιογενοποίησης των εθνικών διατροφικών προτύπων, η δημιουργία και διακίνηση «παγκόσμιων προϊόντων» (global brands) από τις ΔΕ, η διεθνοποίηση των αλυσίδων λιανικού εμπορίου τροφίμων και γρήγορης εστίασης αποτελούν ενδεικτικά ζητήματα που απασχολούν ευρέως τη συζήτηση.⁵ Άλλες, λιγότερο εκτεθειμένες, όψεις του αγρο-τροφικού συστήματος, που έχουν να κάνουν με τις διασυνδέσεις των αγρο-τροφικών ΔΕ με την πρωτογενή παραγωγή, έχουν μελετηθεί λιγότερο (Whatmore, 1994· Pritchard and Burch, 2003· Almas and Lawrence, 2003· Fold and Pritchard, 2005). Οι

5. Μεταξύ άλλων, αναφέρονται οι πολύ ενδιαφέρουσες εργασίες: Ritzer R., 1993, *The McDonaldization of Society*, N.Y, PFP· Bell D. and Valentine G., 1997, *Consuming Geographies*, London, Routledge· Wringley N. and Lowe M., 2002, *Reading Retail: A Geographical Perspective on Retailing and Consumption*, London, Arnold· Birkin M., Clark G. and Clark M., 2002, *Retail Geography and Intelligent Network Planning*, London, Wiley· Rugman A., 2005, *The Regional Multinationals: MNEs and «Global» Strategic Management*, Cambridge, Cambridge University Press.

καταναλωτές αγνοούν σε μεγάλο βαθμό τον τόπο προέλευσης και τις νέες διαδικασίες προμήθειας και μεταποιητικής επεξεργασίας των τροφίμων που συντονίζονται από τις ΔΕ. Πιο σημαντικό δε είναι ότι αγνοούν και τις επιπτώσεις αυτών των νέων διαδικασιών για εκατομμύρια αγρότες και μικρές μεταποιητικές επιχειρήσεις εγκατεστημένες σε εκτεταμένες αγροτικές περιοχές του πλανήτη. Όπως σημείωνε εύστοχα ο David Harvey αρκετά χρόνια πριν (Harvey, 1989, σ. 3):

«Οι περισσότεροι από εμάς γνωρίζουμε ελάχιστα για το πώς έχει φτάσει το πρωινό στο τραπέζι μας και ακόμη λιγότερα για τις συνθήκες διαβίωσης των εκατομμυρίων ανθρώπων που εμπλέκονται στην παραγωγή του».

Η ενότητα που ακολουθεί παρουσιάζει συνοπτικά τις πρόσφατες εξελίξεις στον όγκο, τη σύνθεση, την προέλευση και τον προορισμό ομάδων αγρο-τροφικών προϊόντων που συμμετέχουν στις διεθνείς ανταλλαγές. Η τρίτη ενότητα επικεντρώνεται στην εμπλοκή των αγρο-τροφικών ΔΕ στην οργάνωση και το συντονισμό διεθνών δικτύων προμήθειας αγρο-τροφικών προϊόντων. Σχολιάζονται και σκιαγραφούνται τα βασικά χαρακτηριστικά των διεθνών δικτύων προμήθειας αγρο-τροφικών προϊόντων για χρήση της αγρο-τροφικής βιομηχανίας και των αλυσίδων λιανικού εμπορίου τροφίμων και εστίασης. Τέλος, στο καταληκτικό κεφάλαιο επιχειρείται μια πρώτη κωδικοποίηση των επιπτώσεων που επιφέρουν οι νέες διαδικασίες προμήθειας και διακίνησης αγρο-τροφικών προϊόντων που συντονίζονται από τις ΔΕ στις περιοχές της υπαίθρου.

2. ΠΡΟΣΦΑΤΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΜΠΟΡΙΟ ΑΓΡΟ-ΤΡΟΦΙΚΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ

Από τις αρχές της δεκαετίας 1990 ο όγκος και η αξία του διεθνούς εμπορίου αγρο-τροφικών προϊόντων αναπτύσσεται αδιάκοπα με ρυθμούς σημαντικά υψηλότερους από την αύξηση της αγροτικής παραγωγής. Η αξία του, το 1998, υπολογιζόταν σε US \$ 456 δις, τρεις φορές υψηλότερη (σε σταθερές τιμές) από την τιμή της προηγούμενης εικοσαετίας (*The Economist*, 23/05/2000). Σημαντικές τεχνολογικές εφαρμογές στα πεδία της συντήρησης και διακίνησης έχουν αυξήσει θεαματικά τον όγκο του εμπορίου αλλά και τις κατηγορίες των αγρο-τροφικών προϊόντων που συμμετέχουν στις διεθνείς ανταλλαγές.

Όπως δείχνουν τα δεδομένα του πίνακα που ακολουθεί και παρουσιάζει στοιχεία που δημοσίευσε ο Οργανισμός Τροφίμων και Γεωργίας του

Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (FAO), στη διάρκεια της περιόδου 1990-2001 οι κατηγορίες των αγροτικών προϊόντων που κυριάρχησαν στις διεθνείς ανταλλαγές με κριτήριο τον όγκο ήταν κατά σειρά τα δημητριακά, τα φρούτα, οι ελαιούχοι σπόροι και οι γλυκαντικές ουσίες. Εντυπωσιάζει το υψηλό ποσοστό αύξησης του όγκου των φρούτων που διακινούνται σε μεγάλες αποστάσεις, με δεδομένη την ευπάθεια και τις υψηλές απαιτήσεις μεταφοράς τους. Η κατάταξη αλλάζει όταν η ιεράρχηση γίνεται με βάση το ποσοστό συμμετοχής των εξαγωγών στην παγκόσμια παραγωγή (τελευταία στήλη του πίνακα). Πέντε κατηγορίες προϊόντων έχουν σαφή εξαγωγικό προορισμό: προηγούνται τα μπαχαρικά,⁶ όπου το εντυπωσιακό ποσοστό 96,7% της παγκόσμιας παραγωγής προωθείται σε εξαγωγές, και ακολουθούν, κατά σειρά, τα φυτικά έλαια (47,6%), τα ψάρια και τα ψαρικά (33,6%) και οι γλυκαντικές ουσίες (30,3%) (Fold and Pritchard, 2005 σ. 6). Η ομάδα των ελαιούχων σπόρων περιλαμβάνει τη σόγια, την ελαιοκράμβη, τον ηλίανθο, το λινάρι, το βαμβακόσπορο και άλλους σπόρους που παράγουν εδώδιμα φυτικά έλαια. Τα έλαια αυτά χρησιμοποιούνται ευρέως στις βιομηχανίες τροφίμων, ζωοτροφών και καλλυντικών και έχουν αντικαταστήσει, σε μεγάλο βαθμό, εξωτικά έλαια όπως το φοινικέλαιο και το καρυδέλαιο (Atkins and Bowler, 2001, σ. 27). Στην κατηγορία των γλυκαντικών ουσιών η ζάχαρη που παράγεται από ζαχαρότευτλα έχει

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

*Οι προπορευόμενες κατηγορίες στο διεθνές εμπόριο
αγρο-τροφικών προϊόντων, 1990, 2001*

Ομάδες προϊόντων	1990 (000 τόνοι)	2001 (000 τόνοι)	2001 (X/P*100) ⁷
Δημητριακά	237.200	284.112	14,9%
Φρούτα	53.758	80.638	17,2%
Ελαιούχοι σπόροι	38.957	78.482	20,6%
Γλυκαντικές ουσίες	33.172	50.671	30,3%

Πηγή: Fold and Pritchard, 2005, σ. 6.

6. Τα μπαχαρικά ενδείκνυνται περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη ομάδα των αγρο-τροφικών προϊόντων για μακρινές αποστολές, αφού συνδυάζουν πολύ υψηλή τιμή μονάδας με χαμηλές απαιτήσεις μεταφοράς.

7. X: όγκος εξαγωγών, P: όγκος παγκόσμιας παραγωγής.

σε μεγάλο βαθμό αντικαταστήσει τη ζάχαρη από το ζαχαροκάλαμο και το σιρόπι καλαμποκιού. Είναι φανερό, δηλαδή, η τάση βαθμιαίας αντικατάστασης εξωτικών αγρο-τροφικών προϊόντων από αντίστοιχα προϊόντα της εύκρατης ζώνης.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η αύξηση του όγκου του διεθνούς εμπορίου τροφίμων δεν συνοδεύτηκε από αντίστοιχη αύξηση των καθαρών απολαβών των εξαγωγέων. Παρά τις διακηρύξεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ), η παγκόσμια αγορά αγρο-τροφικών προϊόντων πολύ απέχει από το όραμα της νεοφιλελεύθερης σκέψης περί ελεύθερης αγοράς. Όντως, οι εισαγωγικοί δασμοί και, κυρίως, οι ποσοτικοί περιορισμοί για τα αγρο-τροφικά προϊόντα ακολουθούν πτωτική πορεία σε παγκόσμιο επίπεδο, αλλά με κανένα τρόπο δεν έχουν εξαφανιστεί. Σύμφωνα με υπολογισμούς του 1998 οι δασμολογικοί φραγμοί για τα αγροτικά προϊόντα ήταν κατά 40% υψηλότεροι από τους αντίστοιχους δασμούς που ίσχυαν για τα μεταποιητικά προϊόντα (*The Economist*, 23/05/2000).

Οι ρυθμίσεις του ΠΟΕ είναι αρκετά ελαστικές όσον αφορά τα συμφέροντα των αγροτών των αναπτυσσόμενων χωρών, ενώ δεν δείχνουν την ευαισθησία για τους αγρότες των αναπτυσσόμενων χωρών. Οι αναπτυσσόμενες χώρες εξακολουθούν να εφαρμόζουν περίπλοκες πολιτικές στήριξης του εγχώριου αγροτικού τομέα τους, ενώ η πλειονότητα των αγροτών των αναπτυσσόμενων χωρών είναι εκτεθειμένοι στο διεθνή ανταγωνισμό. Ανάλυση διαχρονικής σειράς δεδομένων αποκαλύπτει ότι το 2001 οι μέσες τιμές για βασικά αγρο-τροφικά προϊόντα είχαν διαμορφωθεί σε χαμηλότερα επίπεδα συγκριτικά με τις αντίστοιχες τιμές των μέσων της δεκαετίας 1980. Οι μειώσεις είναι ακόμη μεγαλύτερες για πολύ σημαντικές εξωτικές καλλιέργειες πολυάριθμων αναπτυσσόμενων χωρών. Ανάμεσα στο 1980 και το 2000 μειώθηκαν οι τιμές του κακάο (71,2%), του καφέ (64,5%), του φοινικέλαιου (55,8%), του ρυζιού (60,9%) και της ζάχαρης (70,9%) (Fold and Pritchard, 2005, σ. 5).

Όπως είναι αναμενόμενο, ο μεγάλος όγκος του διεθνούς εμπορίου αγρο-τροφικών προϊόντων ολοκληρώνεται εντός των ορίων εμπορικών συνασπισμών. Στοιχεία του 2000 αποκαλύπτουν ότι οι ανταλλαγές μεταξύ των χωρών-μελών της ΕΕ15 συνεισφέρουν κατά το 1/3 στη διαμόρφωση του παγκόσμιου εμπορίου αγρο-τροφικών προϊόντων. Επιπλέον, μια προσεκτικότερη ματιά και στα δύο σκέλη του εξωτερικού εμπορίου των χωρών-μελών αποκαλύπτει ότι συχνά τα ίδια προϊόντα συμμετέχουν τόσο στις εισαγωγές όσο και τις εξαγωγές (Lucas, 2002). Μεταξύ άλλων, η άρση των μη δασμολογικών φραγμών στο διακοινοτικό εμπόριο τροφί-

μων, η εναρμόνιση των Εθνικών Κωδίκων Τροφίμων και η θέσπιση ενός κοινού συστήματος κανόνων-οδηγιών που ρυθμίζει την παραγωγή, την εμπορία και τη διακίνηση των τροφίμων για την Ενιαία Ευρωπαϊκή Αγορά έδρασαν καθοριστικά στην αύξηση του ενδοκοινοτικού εμπορίου τροφίμων (Cumbers et al., 1997).

Σε επίπεδο μακρο-περιφερειών η Ευρωπαϊκή Ένωση, οι ΗΠΑ, η Ιαπωνία, η Αφρική και η Ασία αποτελούν καθαρούς εισαγωγείς αγρο-τροφικών προϊόντων, ωστόσο το χρόνιο έλλειμμα της ΕΕ και των ΗΠΑ διαχρονικά μειώνεται. Στη διάρκεια των τριών τελευταίων δεκαετιών του 20ού αιώνα ο όγκος και η αξία του εμπορίου αγρο-τροφικών προϊόντων της ΕΕ με τρίτες χώρες έχει αυξηθεί εντυπωσιακά. Για πολλά προϊόντα η αξία των εισαγωγών, σε σταθερές τιμές, έχει αυξηθεί κατά 280%, ενώ οι αυξήσεις είναι πιο εντυπωσιακές στο σκέλος των εξαγωγών, μεταξύ 164% και 1340% (Lucas, 2002). Από την άλλη πλευρά, η Λατινική Αμερική και η Αυστραλία είναι καθαρά εξαγωγικές χώρες τροφίμων. Σε διεθνές επίπεδο, οι σημαντικότερες ροές αγροτικών προϊόντων εκκινούν από χώρες της Λατινικής Αμερικής, κυρίως τη Χιλή, την Αργεντινή και τη Βραζιλία, και κατευθύνονται προς τη Βόρεια Αμερική και την Ευρώπη (Fold and Pritchard, 2005).

Σε μεγάλο βαθμό οι ροές αυτές αφορούν εμπόριο εποχικών φρούτων και λαχανικών από χώρες του νότιου προς τις χώρες του βόρειου ημισφαιρίου, λόγω συμπληρωματικότητας των περιόδων συγκομιδής. Με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται σταθερή προσφορά εποχικών προϊόντων στις αγορές υψηλών εισοδημάτων των ΗΠΑ και της ΕΕ για όλη τη διάρκεια του χρόνου. Τις δύο τελευταίες δεκαετίες, δίπλα στη Ν. Αφρική, την Αυστραλία και τη Ν. Ζηλανδία, έχουν αναδυθεί μια σειρά αναπτυσσόμενες χώρες χαμηλού κόστους που ειδικεύονται στην παραγωγή εύκρατων καλλιεργειών, πουλερικών και ψαρικών για εξαγωγή. Οι χώρες αυτές έχουν ονομαστεί από την H. Friedmann *Νέες Αγροτικές Χώρες* (NAX). Οι κυριότερες από αυτές και τα προϊόντα στα οποία ειδικεύονται είναι: η Βραζιλία (πορτοκάλια, ζωοτροφές, βόειο κρέας), η Αργεντινή (λεμόνια, ζωοτροφές, βόειο κρέας), η Χιλή (σταφύλια), το Μεξικό (ντομάτες), η Κένυα (κηπευτικά, λουλούδια, φρούτα), η Ταϊλάνδη (ζωοτροφές, κοτόπουλα) και η Κίνα (γαρίδες) (Watts and Goodman, 1997). Ήδη στα τέλη της δεκαετίας 1980 η αξία των διεθνών εμπορικών ροών φρούτων, κηπευτικών και λουλουδιών ήταν αντίστοιχη με την αξία του διεθνούς εμπορίου αργού πετρελαίου και κυμαινόταν στο 5% της συνολικής αξίας του διεθνούς εμπορίου (Barret et al., 1999, σ. 159).

3. Ο ΚΑΘΟΡΙΣΤΙΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΔΕ

Όπως έχει αναφερθεί εισαγωγικά, μέχρι σχετικά πρόσφατα οι εξαγωγές ακατέργαστων αγρο-τροφικών προϊόντων ήταν σχετικά περιορισμένες σε όγκο και ιδιαίτερα επιλεκτικές τόσο ως προς τα είδη των προϊόντων όσο και ως προς την προέλευση και τον προορισμό τους. Μεγάλες χονδρεμπορικές εταιρείες της εποχής αναλάμβαναν την εισαγωγή ακατέργαστων προϊόντων που προωθούσαν στις πολυάριθμες εγχώριες μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις λιανικού εμπορίου τροφίμων. Αντίστοιχα, η μεγάλη πλειονότητα των αγρο-τροφικών μεταποιητικών μονάδων εξακολουθούσε να προμηθεύεται τις βασικές πρώτες ύλες από τον αγροτικό της περίγυρο ή/και από εγχώριες πηγές, ενώ η χρήση εισαγόμενων αγρο-τροφικών εισροών παραγωγής ήταν περιορισμένη.

Η κατάσταση αλλάζει εντυπωσιακά τις δύο τελευταίες δεκαετίες. Η φιλελευθεροποίηση των κανόνων του διεθνούς εμπορίου και η βελτίωση των συνθηκών μεταφοράς έχουν κάνει τεχνικά δυνατή και οικονομικά συμφέρουσα την προμήθεια μιας σειράς βασικών αγρο-τροφικών εισροών από μακρινούς προορισμούς. Οι αλλαγές αυτές αποτυπώνονται με ευκρίνεια στον όγκο και τη διάρθρωση του διεθνούς εμπορίου ακατέργαστων αγρο-τροφικών προϊόντων (Πίνακας 1). Ολοένα και μεγαλύτερος αριθμός αγρο-τροφικών εταιρειών του δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα κάνει χρήση εισαγόμενων παρά εγχώριων αγρο-τροφικών προϊόντων. Οι μεγάλοι χρήστες, οι αγρο-τροφικές μεταποιητικές εταιρείες αλλά και οι αλυσίδες λιανικού εμπορίου τροφίμων και μαζικής εστίασης έχουν πλέον τη δυνατότητα να αναζητήσουν πηγές προμήθειας πρώτων υλών σε παγκοσμιο επίπεδο. Φορέας των εντυπωσιακών αλλαγών που ευρίσκονται σε εξέλιξη και αποδίδονται με τη συλλογική ονομασία *αγρο-τροφική παγκοσμιοποίηση* είναι οι μεγάλες Διεθνικές Εταιρείες που δραστηριοποιούνται σε διάφορες φάσεις του συστήματος παραγωγής και διακίνησης αγρο-τροφικών προϊόντων.

Ένα μικρό μέρος του διεθνούς εμπορίου αγρο-τροφικών προϊόντων έχει πλέον τη μορφή διακρατικού εμπορίου στο πλαίσιο διμερών εμπορικών σχέσεων. Ο μεγάλος όγκος του διεθνούς εμπορίου αγροτικών προϊόντων δεν αφορά τόσο ανταλλαγές μεταξύ κρατών όσο ανταλλαγές μεταξύ διαφορετικών ΔΕ ή/και ΔΕ και εθνικών κρατών. Οι ηγέτιδες ΔΕ έχουν αναλάβει κεντρικό ρόλο στην οργάνωση του διεθνούς εμπορίου αγρο-τροφικών προϊόντων και τροφίμων και συνομιλούν απευθείας με ανώτατους πολιτειακούς παράγοντες των χωρών-προμηθευτών τους, προκειμένου να διευθετήσουν ζητήματα που αφορούν το μέλλον εκατομμυρίων αγροτών

του αναπτυσσόμενου κόσμου. Η δυνατότητα πραγματοποίησης αγορών τεράστιων ποσοτήτων βασικών αγρο-τροφικών προϊόντων έχει αυξήσει τη διαπραγματευτική τους ικανότητα έναντι των εθνικών κυβερνήσεων αναπτυσσόμενων χωρών. Οι σχετικές αναφορές στον οικονομικό τύπο είναι πυκνές. Είναι χαρακτηριστικά τα δύο παραδείγματα που ακολουθούν. Το Νοέμβριο 2006 ο Γενικός Διευθυντής της ΔΕ Starbucks,⁸ Jim Donald, συναντήθηκε με τον πρωθυπουργό της Αιθιοπίας Meles Zenawi για να συζητήσουν ζητήματα ποιότητας και τιμής της εγχώριας παραγωγής καφέ (*The Economist*, 30/11/2006). Αντίστοιχα, η κυβέρνηση της Βενεζουέλας καθορίζει το ύψος των ετήσιων εισαγωγών φοινικέλαιου από τη γειτονική Κολομβία μετά από διαβουλεύσεις με στελέχη της ΔΕ Cargill που διατηρεί μεγάλη μονάδα επεξεργασίας φοινικέλαιου στη χώρα (Kneen, 2002, σ. 69).

Στη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών ένας μικρός αριθμός ΔΕ που δραστηριοποιούνται στην επεξεργασία αγρο-τροφικών προϊόντων έχουν εκμεταλλευτεί με επιτυχία τις πολλαπλές εφαρμογές των νέων τεχνολογιών και τις συνθήκες αλληλεξάρτησης και βαθμιαίας φιλελευθεροποίησης που εξασφαλίζει το διεθνές ρυθμιστικό περιβάλλον και κυριαρχεί σε πολλές αγορές προϊόντων και πολλές γεωγραφικές αγορές. Από ένα πρωτοφανές κύμα υπερεθνικών εξαγορών και συγχωνεύσεων έχουν διαμορφωθεί γιγάντιες ΔΕ (Tozanli, 2005). Σύμφωνα με πρόσφατα στοιχεία (2001) του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας, οι 100 μεγαλύτερες μεταποιητικές ΔΕ ελέγχουν το 40% της παγκόσμιας αγοράς τροφίμων (Rama, 2005, σ. xvi). Ο βαθμός συγκέντρωσης είναι τόσο υψηλός ώστε, περίπου την ίδια περίοδο (2002), μόνο οι 10 μεγαλύτερες ΔΕ, με ενοποιημένο κύκλο εργασιών US\$ 260 δις, κατείχαν το 24% της παγκόσμιας αγοράς τροφίμων (Fold and Pritchard, 2005, σ.17).

Από τα πρώτα της βήματα η αγρο-τροφική βιομηχανία είχε να αντιμετωπίσει σοβαρά προβλήματα που σχετίζονταν με τις συνθήκες παραγωγής και τη φύση των αγρο-τροφικών εισροών παραγωγής. Η παραγωγή τους υπόκειται σε αυστηρές χωροθετικές και βιολογικές δεσμεύσεις. Είναι αναγκαστικά προσδεδεμένη σε συγκεκριμένη αγροτική γη με ειδική σύσταση και ανάγλυφο εδάφους, κλιματικές συνθήκες, ηλιασμό, δυνατότητες άρδευσης, ενώ ακολουθεί υποχρεωτικά το ρυθμό και το χρόνο των βιολο-

8. Η Starbucks είναι αυτήν την περίοδο η μεγαλύτερη αλυσίδα καφέ στον κόσμο. Διαθέτει περισσότερα από 10.000 καταστήματα σε 35 χώρες του κόσμου. Ο μέσος ρυθμός ανάπτυξης νέων καταστημάτων είναι 3-4 καταστήματα την ημέρα (Coe et al., 2007, σ. 90).

γικών διεργασιών. Επιπλέον, ο όγκος και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των εκάστοτε παραγόμενων αγρο-τροφικών προϊόντων δεν μπορούν να τηρηθούν με την ίδια ακρίβεια που τηρούνται οι προδιαγραφές άλλων μεταποιητικών εισροών παραγωγής. Η παραγωγή τους χαρακτηρίζεται από αστάθεια, αφού επηρεάζεται άμεσα από ακραία καιρικά φαινόμενα, εκδήλωση επιδημιών και λοιπά έκτακτα και, άρα, μη προβλέψιμα γεγονότα. Η αγρο-τροφική βιομηχανία λοιπόν ποτέ δεν είχε τη δυνατότητα να οργανώνει τα δίκτυα προμηθειών της με την ίδια άνεση και ευελιξία που είχαν άλλοι μεταποιητικοί κλάδοι που ήλεγχαν απόλυτα τον όγκο, τα ποιοτικά χαρακτηριστικά και το κόστος των εισροών παραγωγής. Σωστά υποστηρίζεται ότι η εξέλιξη του συστήματος παραγωγής τροφίμων έχει ακολουθήσει μια ιδιόμορφη πορεία λόγω της αδυναμίας μείωσης της εξάρτησης από βιολογικές διεργασίες (Heffernan and Constance, 1994).

Οι πιο δραστικές στρατηγικές που εφαρμόζει η διεθνής αγρο-τροφική βιομηχανία προκειμένου να μειώσει την εξάρτησή της από τον πρωτογενή τομέα στοχεύουν στη μείωση της υλικής και οικονομικής συμμετοχής των αγρο-τροφικών πρώτων υλών στο τελικό προϊόν. Αποτελεί πολύ διαδεδομένη πρακτική η απομάκρυνση από κλάδους της πρωτογενούς μεταποίησης που εξαρτώνται άμεσα από την πρωτογενή παραγωγή και χαρακτηρίζονται από χαμηλή προστιθέμενη αξία προς κλάδους υψηλής προστιθέμενης αξίας της δευτερογενούς μεταποίησης. Οι νέες σειρές προϊόντων των μεγάλων ΔΕ, π.χ. snacks, λειτουργικά τρόφιμα, κατεψυγμένα γεύματα, εμπλουτισμένα ροφήματα κ.ά., εντάσσονται σε κλάδους έντασης τεχνολογίας με μικρή συμμετοχή αγρο-τροφικών πρώτων υλών. Κάνουν ευρεία χρήση εισροών από τη χημική βιομηχανία (σταθεροποιητές, πρόσθετα, αρωματικές ουσίες, κ.ά.) και περιορίζουν στο ελάχιστο τη χρήση αγρο-τροφικών πρώτων υλών. Οι ΔΕ, λοιπόν, βαθμιαία αυξάνουν την απόστασή τους από την πρωτογενή παραγωγή και επικεντρώνουν στους κρίσιμους τομείς της ανάπτυξης νέων προϊόντων και προώθησης στην αγορά. Οι κλάδοι παραγωγής «τελικών τροφίμων» χαρακτηρίζονται από χαμηλό κόστος παραγωγής και υψηλή κερδοφορία και αποτελούν το πιο δυναμικό κομμάτι της αγρο-τροφικής βιομηχανίας (Wilkinson, 2002).

Ωστόσο, δεν είναι πάντα δυνατή ή/και επιθυμητή η αποδέσμευση από την πρωτογενή παραγωγή. Άλλωστε, οι σύγχρονες διατροφικές απαιτήσεις ευνοούν την κατανάλωση «φρέσκων» τροφίμων με υψηλή περιεκτικότητα σε αγρο-τροφικές πρώτες ύλες (Bareham, 1995). Οι ΔΕ επεξεργασίας αγρο-τροφικών προϊόντων εξακολουθούν να κάνουν χρήση μεγάλων ποσοτήτων αγρο-τροφικών εισροών παραγωγής, ωστόσο, στην προσπάθεια να μειώσουν τα προβλήματα που πηγάζουν από τη διασύνδεσή τους με την πρωτο-

γενή παραγωγή, εφαρμόζουν νέους τρόπους προμήθειας των απαραίτητων εισροών. Μπορούμε να διακρίνουμε τρεις ισχυρές τάσεις στην οργάνωση των δικτύων προμήθειας αγρο-τροφικών προϊόντων από την αγρο-τροφική βιομηχανία. Πρώτον, πρόκειται για διεθνή παρά για εγχώρια δίκτυα. Δεύτερον, οι αγρο-τροφικές πρώτες ύλες προωθούνται σε επεξεργασμένη παρά σε ακατέργαστη μορφή. Τρίτον, ένας μικρός αριθμός γιγάντιων ΔΕ που δραστηριοποιούνται στους τομείς του λιανικού εμπορίου τροφίμων και εστίασης ελέγχει ολοένα και μεγαλύτερο μέρος της παγκόσμιας παραγωγής και διακίνησης βασικών αγρο-τροφικών προϊόντων.

3.1. Προσφυγή στη διεθνή αγορά για την προμήθεια αγρο-τροφικών εισροών για χρήση της αγρο-τροφικής βιομηχανίας

Στη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών, η αγρο-τροφική βιομηχανία προσφεύγει ολοένα και περισσότερο στη διεθνή αγορά για προμήθεια βασικών αγρο-τροφικών προϊόντων που παραδοσιακά προμηθευόταν από εγχώριες πηγές. Η τάση αυτή είναι ιδιαίτερα έντονη στις χώρες-μέλη της ΕΕ. Πρόσφατες μελέτες που εξετάζουν τις αλλαγές στα συστήματα προμήθειας αγροτικών εισροών από την αγρο-τροφική βιομηχανία που είναι εγκατεστημένη στην Ελλάδα αποδίδουν τη ραγδαία αύξηση των εισαγωγών σε τρεις αιτίες: πρώτον, στη μείωση της ανταγωνιστικότητας των εγχώρια παραγόμενων αγροτικών προϊόντων, δεύτερον, στην κάλυψη των εγχώριων αναγκών λόγω περιορισμένης εγχώριας παραγωγής που επιβάλλεται από συστήματα ποσοτώσεων, και, τρίτον, στην ανάγκη να επεκταθούν οι βιομηχανίες στην παραγωγή νέων προϊόντων σύμφωνα με τις επιταγές των αλυσίδων λιανικού εμπορίου τροφίμων (Labrianidis et al., 1997· Σκορδίλη, 2003· Skordili, 2007).

Ειδικότερα, μια σειρά κλάδοι της εγχώριας αγρο-τροφικής βιομηχανίας που παραδοσιακά έκαναν χρήση εγχώριων πρώτων υλών έχουν στραφεί στη διεθνή αγορά, αφού τα εγχώρια παραγόμενα προϊόντα δεν είναι πλέον ανταγωνιστικά. Η βαθμιαία απελευθέρωση των εισαγωγών αγροτικών προϊόντων στα πλαίσια των πολιτικών της ΕΕ με τρίτες χώρες κατέκλυσε την ελληνική αγορά με αντίστοιχα φθηνά εισαγόμενα προϊόντα. Η κατάργηση των εθνικών ενισχύσεων στην παραγωγή αγρο-τροφικών προϊόντων που ήταν ασυμβίβαστες με το «κοινοτικό κεκτημένο» και, κυρίως, η σταδιακή μείωση ή κατάργηση των επιδοτήσεων εισροών αύξησαν αρκετά το κόστολόγιο των παραγόμενων πρώτων υλών της βιομηχανίας τροφίμων. Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις των ξηρών καρπών, των οσπρίων και του ρυζιού. Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας 1990 (1992), η εγχώρια κατανάλωση οσπρίων είχε περιοριστεί στο 25%

της εγχώριας ζήτησης, ενώ το 75% αφορούσε εισαγόμενα όσπρια από ΗΠΑ, Τουρκία, Σερβία και Πολωνία (*Το Βήμα*, 27/09/1992: Δ.27). Στα μέσα της ίδιας δεκαετίας, η εγχώρια παραγωγή δεν κάλυπτε περισσότερο από το 10-40% της αγοράς φουντουκιού, το 10-30% του καρυδιού και το 50-80% του αμυγδάλου (*Το Βήμα*, 01/10/1996:Δ.113), ενώ οι εισαγωγές από τον Καναδά και τις ΗΠΑ έχουν σχεδόν εκμηδενίσει την εγχώρια παραγωγή ρυζιού (Labrianidis et al., 1997). Οι εξελίξεις αυτές έχουν οδηγήσει σε πλήρη αποδέσμευση συγκεκριμένων κλάδων των αγρο-τροφικών βιομηχανιών από τον αγροτικό τους περίγυρο (Καλαμάτα και Σέρρες/αράπικο φυστίκι, Σέρρες και Αγρίνιο/ρύζι) και τον εκφυλισμό βιομηχανικών μονάδων σε συσκευαστήρια (Σκορδίλη, 2003).

Στη δεύτερη περίπτωση, η προσφυγή στη διεθνή αγορά επιβάλλεται για την προμήθεια πρώτων υλών κοινών προδιαγραφών με αυτές που παράγονται εγχώρια στο πλαίσιο της πολιτικής προμήθειας των ίδιων προϊόντων από εναλλακτικές πηγές για αντιμετώπιση έκτακτων καταστάσεων (π.χ. μόλυνση πηγής, εξάπλωση ασθένειας, καταστροφή λόγω ακραίων καιρικών φαινομένων) (Atkins and Bowler, 2001). Επίσης, η προσφυγή στη διεθνή αγορά επιβάλλεται όταν η εγχώρια παραγωγή δεν επαρκεί, λόγω περιορισμών που επιβάλλουν συστήματα ποσοτώσεων που ευρίσκονται ακόμη σε ισχύ. Αυτή είναι η περίπτωση της ελληνικής γαλακτοβιομηχανίας που εισάγει συμπληρωματικές ποσότητες γάλακτος από τη Νορμανδία και τη Βαυαρία για να καλύψει τις ανάγκες του εγχώριου μεταποιητικού κλάδου.

Νεότερα δεδομένα έρευνας πεδίου έχουν αναδείξει μια τρίτη πολύ σημαντική πηγή αύξησης των εισαγωγών αγρο-τροφικών εισροών παραγωγής. Οι αλυσίδες λιανικού εμπορίου στην προσπάθεια να μειώσουν τον αριθμό των προμηθευτών τους επιβάλλουν στις μεταποιητικές αγρο-τροφικές εταιρείες που συνεργάζονται να προσφέρουν πλήρεις σειρές προϊόντων. Αναγκαστικά, λοιπόν, οι αγρο-τροφικές μονάδες εισάγουν τις απαραίτητες πρώτες ύλες για παραγωγή συμπληρωματικών προϊόντων (Skordili, 2007). Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι κλάδοι επεξεργασίας φρούτων και λαχανικών. Οι περισσότερες αγρο-τροφικές μονάδες επεξεργασίας φρούτων δεν περιορίζουν πλέον την παραγωγή στο παραδοσιακό προϊόν των προηγούμενων δεκαετιών (κομπόστα ροδάκινο και δευτερευόντως βερίκοκο), αλλά επεκτείνονται σε κομπόστες από διάφορα φρούτα, φρουτοσαλάτες, κατεψυγμένα φρούτα, μαρμελάδες, κομπότ και σιρόπια από διάφορα φρούτα, κ.ά. Παρόμοια, οι βιομηχανίες λαχανικών έχουν εμπλουτίσει τη γκάμα τους με ποικιλίες λαχανικών, έτοιμα γεύματα με βάση τα λαχανικά, σάλτσες, σαλάτες, κ.ά. Άρα έχει δημιουργη-

θεί ανάγκη για επεξεργασία πολλών νέων, για την ελληνική αγορά, αγροτικών εισροών που δεν παράγονται καθόλου στη χώρα λόγω ειδικών κλιματικών και εδαφικών συνθηκών (π.χ. ανανάς, βατόμουρα, μπανάνες).

3.2. Διεθνή δίκτυα προμήθειας ημι-επεξεργασμένων αγρο-τροφικών εισροών για χρήση της αγρο-τροφικής βιομηχανίας

Αρκετοί σημαντικοί κλάδοι της αγρο-τροφικής βιομηχανίας δεν προμηθεύονται πλέον τις απαραίτητες αγρο-τροφικές εισροές παραγωγής σε ακατέργαστη μορφή απευθείας από τον πρωτογενή τομέα, αλλά σε προεπεξεργασμένη μορφή ως ενδιάμεσα προϊόντα συγκεκριμένων προδιαγραφών. Οι διαδικασίες αυτές έχουν προκαλέσει την αναδιάρθρωση σημαντικών κλάδων της πρωτογενούς αγρο-τροφικής βιομηχανίας, όπως φαίνεται στο σχήμα που ακολουθεί.

ΣΧΗΜΑ 1

Διαγραμματική απεικόνιση του μετασχηματισμού της αλυσίδας επεξεργασίας αγρο-τροφικών προϊόντων πρωτογενούς επεξεργασίας

Η τυπική αλυσίδα παραγωγής των αγρο-τροφικών κλάδων πρωτογενούς μεταποίησης, στην πιο απλή εκδοχή της, αποδίδεται σχηματικά στη σειρά (I) του προηγούμενου σχήματος. Όλη η διαδικασία παραγωγής ολοκληρώνεται σε τρία διαδοχικά στάδια. Ο μεταποιητικός τομέας παραλαμβάνει τα προϊόντα της πρωτογενούς παραγωγής, αναλαμβάνει όλα τα στάδια της επεξεργασίας εντός μιας μεταποιητικής μονάδας και προωθεί τα μεταποιημένα προϊόντα στο χονδρικό εμπόριο. Σε πολλούς χαρακτηριστικούς κλάδους της πρωτογενούς επεξεργασίας αγρο-τροφικών προϊόντων, η αλυσίδα παραγωγής έχει μετασχηματιστεί στην αλυσίδα (II). Η μονάδα που αναλαμβάνει τη φάση της πρώτης επεξεργασίας παραλαμβάνει και επεξεργάζεται μεγάλες ποσότητες νωπών αγρο-τροφικών προϊόντων, απολαμβάνοντας τα πλεονεκτήματα των οικονομιών κλίμακας, και

τροφοδοτεί με ενδιάμεσες αγρο-τροφικές εισροές παραγωγής μεγάλο αριθμό αγρο-τροφικών βιομηχανιών. Τέλος, η μονάδα που αναλαμβάνει την τελική επεξεργασία προωθεί το προϊόν στις αλυσίδες λιανικού εμπορίου τροφίμων.

Οι χωρικές διαστάσεις της αλυσίδας παραγωγής I και II είναι προφανείς. Στην πρώτη περίπτωση, που αντιστοιχεί στο μοντέλο οργάνωσης των κλάδων πρωτογενούς μεταποίησης μέχρι και τη δεκαετία 1980, και οι τρεις κρίκοι της αλυσίδας ευρίσκονται σε χωρική γειτνίαση. Είναι η περίοδος των κοντινών αλυσίδων προμήθειας των πρώτων υλών και διανομής των προϊόντων. Τα τελικά προϊόντα προωθούνται σε χονδρεμπορικές επιχειρήσεις που αναλαμβάνουν τη διανομή σε πολλές μικρές και μεσαίες μονάδες λιανικού εμπορίου τροφίμων. Στη αλυσίδα τύπου II η φάση της μεταποιητικής παραγωγής διασπάται και ολοκληρώνεται σε δύο (ή και περισσότερες) ανεξάρτητες φάσεις που μπορούν να ολοκληρωθούν από ανεξάρτητες μονάδες. Η μονάδα της πρώτης επεξεργασίας ευρίσκεται σε χωρική γειτνίαση με τον πρωτογενή τομέα, αλλά όχι και με τη μονάδα τελικής επεξεργασίας. Η προσθήκη ενός επιπλέον κρίκου στην αλυσίδα παραγωγής δεν έχει μόνο λειτουργικές αλλά και γεωγραφικές επιπτώσεις. Η ολοκλήρωση των φάσεων της μεταποιητικής επεξεργασίας μπορεί να γίνει σε διαφορετικές περιοχές του πλανήτη.

Τα στάδια της πρωτογενούς παραγωγής και της πρώτης μεταποιητικής επεξεργασίας ολοκληρώνονται σε παγκόσμιο επίπεδο από ΔΕ προμήθειας και διακίνησης αγρο-τροφικών προϊόντων. Ένας μικρός αριθμός γιγαντιών αγρο-τροφικών ΔΕ δραστηριοποιούνται ενεργά στα πρώτα στάδια της παραγωγής τροφίμων και προμηθεύουν τις αγρο-τροφικές βιομηχανίες με αγρο-τροφικές εισροές παραγωγής. Διαθέτουν τεράστιες ιδιόκτητες καλλιεργούμενες εκτάσεις και δίκτυο συνεργαζόμενων εκμεταλλεύσεων με σχέση συμβολαιακής γεωργίας, μονάδες παραγωγής σπόρων, φυτοφαρμάκων και λοιπών εισροών της αγροτικής παραγωγής, μονάδες πρώτης επεξεργασίας αγρο-τροφικών εισροών καθώς και τις απαραίτητες υποδομές και το δίκτυο μεταφοράς των προϊόντων τους σε μακρινούς προορισμούς.

Σε αντίθεση με τις ευρύτατα γνωστές ΔΕ που δραστηριοποιούνται στην επεξεργασία τελικών αγρο-τροφικών προϊόντων, οι ΔΕ που δραστηριοποιούνται στα πρώτα στάδια της παραγωγής τροφίμων παραμένουν, σε μεγάλο βαθμό, «αόρατοι γίγαντες» (Kneen, 2002). Χαρακτηριστική ΔΕ προμήθειας αγρο-τροφικών προϊόντων είναι η Cargill. Πρόκειται για την έβδομη μεγαλύτερη αγρο-τροφική ΔΕ στον κόσμο με κριτήριο τις πωλήσεις (2004). Έχει ιδιόκτητες εγκαταστάσεις σε 72 χώρες και δραστηριοποιείται σε ευρύ φάσμα της οικονομικής δραστηριότητας. Η βασική της δραστηριό-

τητα εντοπίζεται στην εμπορία και επεξεργασία δημητριακών, ελαιούχων σπόρων, χυμών φρούτων, εξωτικών προϊόντων, κρέατος, αυγών και ζωοτροφών. Η εταιρεία συντονίζει τις διεθνείς της δραστηριότητες από τα κεντρικά της γραφεία στη Μιννεάπολη των ΗΠΑ μέσω δορυφορικών συνδέσεων (Dicken, 2007, σ. 367· Kneen, 2002, σ. 16). Είναι πολύ γλαφυρή η περιγραφή της οπτικής της Cargill για τον κόσμο (Kneen, 2002, σ. 8).

«...η οπτική της εταιρείας για τον κόσμο εστιάζει σε υδάτινους πόρους και γεωγραφικά χαρακτηριστικά και όχι σε κράτη και κυβερνήσεις...για την εταιρεία μια δορυφορική εικόνα δεν δείχνει τίποτα άλλο παρά τις βασικές αγροτικές περιφέρειες του πλανήτη και τις υδάτινες διόδους που τις συνδέουν ή μπορούν δυνητικά να τις συνδέσουν με τις βασικές καταναλωτικές αγορές».

Οι ΔΕ προμήθειας αγρο-τροφικών προϊόντων προωθούν τις ενδιάμεσες αγρο-τροφικές εισροές σε αγρο-τροφικές μεταποιητικές μονάδες τελικής μεταποίησης. Η φάση της τελικής επεξεργασίας συνήθως εξαντλείται στη συσκευασία του προϊόντος και προώθηση στην αγορά. Δεν είναι απίθανη η ολοκλήρωση όλων των φάσεων της μεταποιητικής επεξεργασίας και η συσκευασία του προϊόντος με την επωνυμία του πελάτη στις εγκαταστάσεις της εταιρείας προμήθειας αγρο-τροφικών προϊόντων, στα πλαίσια εμπορικής υπεργολαβίας (Pritchard, 2000).

Χαρακτηριστικοί κλάδοι επεξεργασίας αγρο-τροφικών εισροών που έχουν μετασχηματιστεί σε κλάδους χρήστες ενδιάμεσων εισροών παραγωγής είναι οι κλάδοι επεξεργασίας προϊόντων τομάτας, χυμοποίησης και επεξεργασίας φρούτων (Pritschar and Burch, 2005). Οι κλάδοι αυτοί μοιράζονται σημαντικά κοινά χαρακτηριστικά ως προς τα χαρακτηριστικά των βασικών αγρο-τροφικών πρώτων υλών που χρησιμοποιούν και τη διαδικασία παραγωγής. Οι πρώτες ύλες (τομάτες, πορτοκάλια, ροδάκινα κ.ά.) χάνουν σημαντικό ποσοστό του βάρους τους κατά τη μεταποιητική διαδικασία και χαρακτηρίζονται από υψηλή ευπάθεια και εποχικότητα, ενώ η διαδικασία επεξεργασίας προσφέρεται για εκμετάλλευση σημαντικών οικονομιών κλίμακας.

Ο κατακλυσμός των παγκόσμιων αγορών με φτηνό εισαγόμενο Κατεψυγμένο Συμπυκνωμένο Χυμό Πορτοκαλιών (ΚΣΧΠ) έχει θέσει τους όρους του ανταγωνισμού στον κλάδο χυμοποίησης πορτοκαλιών. Η κατανάλωση ανασυσταμένου χυμού πορτοκαλιών που προέρχεται από ΚΣΧΠ κατέχει ηγετική θέση στην αγορά των περισσότερων χωρών του κόσμου, ακόμη και παραδοσιακών χωρών παραγωγής της βασικής πρώτης ύλης,

όπως η Ελλάδα.⁹ Οι ανασυσταμένοι χυμοί κυριαρχούν στη γρήγορα αναπτυσσόμενη εγχώρια αγορά των χυμών, ενώ οι τοπικές χυμοποιίες περιορίζονται στην παραγωγή φτηνών-χαμηλής ποιότητας προϊόντων (χυμοί μακράς διάρκειας με υψηλή περιεκτικότητα σε ζάχαρη φρουτοποτά, κ.ά.) για αγορές χαμηλών απαιτήσεων.

Ο αντίκτυπος από τον περιορισμό της παραγωγής των τοπικών χυμοποιείων είναι ιδιαίτερα εμφανής στις περιοχές παραδοσιακής ειδίκευσης στην καλλιέργεια πορτοκαλιών, στον Αργολικό κάμπο και τον κάμπο της Σκάλας Λακωνίας. Η μειωμένη παραγωγή των τοπικών χυμοποιείων έχει οδηγήσει σε μείωση της τοπικής πρωτογενούς παραγωγής και στην έξοδο από το επάγγελμα μεγάλου αριθμού παραγωγών. Οι επιπτώσεις αναμένεται να είναι δραματικές μετά την επικείμενη αναθεώρηση της ΚΑΠ για τα μεταποιημένα οπωροκηπευτικά. Εκπρόσωποι των παραγωγών εκτιμούν ότι μέχρι το 2011 ο αριθμός των καλλιεργητών πορτοκαλιών θα έχει μειωθεί κατά 30% (Skordili, 2007).

3.2.1 Το δίκτυο προμήθειας κατεψυγμένου συμπυκνωμένου χυμού πορτοκαλιού με προέλευση τη Βραζιλία

Από τα πρώτα της βήματα η αγρο-τροφική βιομηχανία της χυμοποίησης πορτοκαλιών είχε να αντιμετωπίσει δύο σοβαρά προβλήματα: την εποχικότητα της καλλιέργειας και τις υψηλές μεταφορικές απαιτήσεις τόσο της πρώτης ύλης όσο και του τελικού προϊόντος. Η περίοδος συγκομιδής των πορτοκαλιών στο βόρειο ημισφαίριο εκτείνεται από τον Οκτώβριο μέχρι τον Μάιο, δηλαδή το προϊόν δεν είναι διαθέσιμο για μια περίοδο πέντε μηνών κατ' έτος. Όσον αφορά τις μεταφορικές απαιτήσεις, είναι γνωστό ότι το πορτοκάλι ωριμάζει μόνο πάνω στο δένδρο και έχει μικρή διάρκεια ζωής εκτός ψυγείου. Ο χυμός αποτελεί περίπου το 50% του βάρους ενός πορτοκαλιού, το υπόλοιπο 50% είναι φλούδες, σπόροι και ίνες (Matthews, 1994). Οι δυσκολίες αυτές καθιστούν οικονομικά ασύμφορη τη μεταφορά της πρώτης ύλης για μεταποιητική επεξεργασία μακριά από τους τόπους της καλλιέργειας. Σ' αυτές τις συνθήκες είναι φανερό ότι υπάρχει μεγάλο περιθώριο δράσης για τις τοπικές χυμοποιίες. Παραδοσιακά, λοιπόν, η παραγωγή χυμών πορτοκαλιών ήταν οργανωμένη σε τοπικό επίπεδο, κοντά στις περιοχές καλλιέργειας των πορτοκαλιών. Μεμονωμένοι ή

9. Η χώρα συγκαταλέγεται στους μεγαλύτερους παραγωγούς πορτοκαλιών σε παγκόσμιο επίπεδο. Κατέχει την τρίτη θέση, μετά την Ισπανία και την Ιταλία, σε επίπεδο ΕΕ25. Η παραγωγή του 2006 υπολογίζεται σε 1 εκατ. τόνους (EC, 2007).

συνεταιρισμένοι καλλιεργητές προωθούσαν τα πορτοκάλια που δεν μπορούσε να απορροφήσει η αγορά σε νωπή μορφή σε κοντινά χυμοποιεία για χυμοποίηση. Σε πολλές χώρες της μεσογειακής λεκάνης είχαν αναπτυχθεί ισχυρά τοπικά αγρο-τροφικά συμπλέγματα με βάση το πορτοκάλι.

Τις δυο τελευταίες δεκαετίες η εμπορική εφαρμογή ενός καινοτομικού προϊόντος, του Κατεψυγμένου Συμπυκνωμένου Χυμού Πορτοκαλιών (ΚΣΧΠ), έχει προκαλέσει εντυπωσιακή αναδιάρθρωση στην οργάνωση του κλάδου χυμοποίησης πορτοκαλιών σε παγκόσμιο επίπεδο. Ο ΚΣΧΠ αναπτύχθηκε από τη αγρο-τροφική βιομηχανία χυμών της πολιτείας των ΗΠΑ Florida, σε στενή συνεργασία με σχετικά ινστιτούτα του τοπικού Πανεπιστημίου ήδη από τα μέσα της δεκαετίας 1940. Ο ΚΣΧΠ παράγεται από την εξάτμιση του υγρού περιεχόμενου του παστεριωμένου χυμού πορτοκαλιών και την άμεση κατάψυξή του σε χαμηλή θερμοκρασία. Ο ΚΣΧΠ, όταν αποψυχθεί και του προστεθεί ποσότητα νερού ίση με την ποσότητα που απομακρύνθηκε κατά το στάδιο της συμπύκνωσης, αποτελεί επανασυσταμένο χυμό πορτοκαλιού. Πρόκειται για εξαιρετικά καινοτομικό προϊόν με προφανείς εμπορικές εφαρμογές. Το βάρος του ΚΣΧΠ αντιστοιχεί μόλις στο 1/5 του βάρους του ισοδύναμου μη συμπυκνωμένου χυμού. Επιπλέον, μπορεί να εξασφαλίσει σταθερή προμήθεια για όλη τη διάρκεια του έτους, αφού μπορεί να αποθηκευτεί για αρκετά χρόνια στην κατάλληλη θερμοκρασία (UNCTAD, 2005, σ. 20). Στη διάρκεια των πενήντα ετών που έχουν μεσολαβήσει από την αρχική του είσοδο στην αγορά, ο ΚΠΧΠ έχει υποστεί σημαντικές τροποποιήσεις που έχουν συμβάλει στην ποιοτική και γευστική του αναβάθμιση. Παράλληλες οργανωτικές και τεχνολογικές εφαρμογές στους τομείς της εφοδιαστικής αλυσίδας και των διεθνών μεταφορών έκαναν δυνατό το μετασχηματισμό της χυμοποίησης πορτοκαλιών από τοπική σε παγκόσμια διαδικασία μετά τη δεκαετία 1980.

Ο ΚΣΧΠ είναι ένα ενδιάμεσο προϊόν. Άμεσος προορισμός του δεν είναι η αγορά για τελική κατανάλωση αλλά μονάδες επεξεργασίας όπου εμφιαλώνεται μετά από απόψυξη και επανασύσταση με πρόσθεση ανάλογης ποσότητας νερού. Οι κυριότεροι πελάτες των ΔΕ παραγωγής ΚΣΧΠ είναι βιομηχανίες αναψυκτικών είτε γαλακτοβιομηχανίες που έχουν εξασφαλισμένη πρόσβαση σε αλυσίδες λιανικού εμπορίου (Friedland, 2004, σ. 9). Οι βιομηχανίες αναψυκτικών διαθέτουν χυμούς μακράς διάρκειας σε ασηπτικές συσκευασίες tetra pack,¹⁰ ενώ οι γαλακτοβιομηχανίες που δια-

10. Η ευρεία διάδοση της ασηπτικής συσκευασίας, μιας σημαντικής καινοτομίας της Σουηδικής Εταιρείας Tetra Pack, μετά το 1980 έδωσε μεγάλη ώθηση στην αύξηση των πωλήσεων χυμών φρούτων. Δεν είναι τυχαίο ότι η ευρεία ανάπτυξη του δικτύου μονάδων παρα-

νέμουν τα προϊόντα τους σε συνθήκες συνεχούς ψυκτικής αλυσίδας διαθέτουν «φρέσκους» χυμούς ψυγείου μικρής διάρκειας ζωής. Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι τοπικές χυμοποιίες μιας βασικής πρώτης ύλης, π.χ. πορτοκαλιού, εισάγουν ΚΣΧ άλλων φρούτων προκειμένου να εμπλουτίσουν το εύρος των προσφερόμενων χυμών με την ποικιλία που απαιτούν οι αλυσίδες λιανικού εμπορίου που συνεργάζονται.

Σε παγκόσμιο επίπεδο, δύο χώρες, οι ΗΠΑ και η Βραζιλία, παράγουν το 85% της παραγωγής ΚΣΧΠ. Ο μεγάλος όγκος της παραγωγής των ΗΠΑ απορροφάται από τη μεγάλη εσωτερική αγορά, ενώ η παραγωγή της Βραζιλίας έχει σαφή εξωτερικό προσανατολισμό. Σε μια τυπική χρονιά περίπου το 90% της παραγωγής της Βραζιλίας εξάγεται. Η Βραζιλία λοιπόν, και ειδικότερα η περιφέρεια του Sao Paulo, τροφοδοτεί με ΚΠΣΧ την Ευρώπη που αποτελεί τη σημαντικότερη αγορά και τη Β. Αμερική (UNCTAD, 2005, σ. 48). Αυτήν την περίοδο τέσσερις γιγάντιες ΔΕ προμήθειας αγρο-τροφικών προϊόντων κυριαρχούν και ελέγχουν όλα τα στάδια παραγωγής και διακίνησης ΚΣΧΠ: οι Cargill (ΗΠΑ), Dreyfus (Γαλλία), Citrocusco (Βραζιλία) και Cutrale (Βραζιλία). Το ανταγωνιστικό τους πλεονέκτημα εδράζεται στο μεγάλο τους μέγεθος που εξασφαλίζει χαμηλό κόστος παραγωγής των πορτοκαλιών και του ΚΣΧΠ και παρέχει τη δυνατότητα οργάνωσης και εκμετάλλευσης ιδιόκτητου συστήματος μεταφοράς των προϊόντων (Azevedo and Chaddad, 2005).

Είναι φανερό ότι η κερδοφορία εξαρτάται άμεσα από το κόστος παραγωγής της πρώτης ύλης, εφόσον συμμετέχει με μεγάλο ποσοστό στην Ακαθάριστη Αξία Παραγωγής του ΚΣΧΠ. Η καθετοποίηση προς την πρωτογενή παραγωγή εξασφαλίζει στις εταιρείες αυτάρκεια, μείωση της αβεβαιότητας, καλύτερο έλεγχο της ποιότητας και των χρόνων παράδοσης των προϊόντων. Ταυτόχρονα, βέβαια, υπάρχει και η ανάγκη μείωσης του ρίσκου και της αβεβαιότητας. Και οι τέσσερις ΔΕ δεν περιορίζονται στην προμήθεια όλων των απαραίτητων ποσοτήτων της βασικής εισροής παραγωγής από μια πηγή, αλλά διαθέτουν ιδιόκτητες φάρμες και δίκτυο συνεργαζόμενων αγροτικών εκμεταλλεύσεων στα

συμπυκνωμάτων φρούτων από τις ΔΕ προμήθειας αγρο-τροφικών προϊόντων αρχίζει εκείνη την περίοδο. Το προϊόν που συσκευάζεται σε ασηπτική συσκευασία έχει διάρκεια ζωής 6-8 μήνες σε θερμοκρασία δωματίου. Επιπλέον, το ορθογώνιο σχήμα των συσκευασιών και η κατασκευή τους από ανθεκτικά και ελαφριά υλικά είναι ιδιαίτερα ευνοϊκά για τις μεταφορές. Η μεταφορά τους σε στοιβάδες καταλαμβάνει ελάχιστο χώρο, ενώ το βάρος της ασηπτικής συσκευασίας είναι μόλις το 4% του συνολικού βάρους του προϊόντος. Η εύθραυστη γυάλινη μπουτίλια συμμετείχε με ποσοστό 30-40% στο βάρος του προϊόντος (Skordili, 2007).

πλαίσια συμβολαιακής γεωργίας. Πρόσφατα δεδομένα εκτιμούν ότι οι εταιρείες που δραστηριοποιούνται στη χυμοποίηση πορτοκαλιών στη Βραζιλία συλλέγουν έως και το 25% των πορτοκαλιών που η επεξεργασία τους γίνεται από ιδιόκτητα αγροκτήματα, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό ιδιοκτησίας για τις εταιρείες που δραστηριοποιούνται στις ΗΠΑ δεν υπερβαίνει το 7% (Azevedo and Chaddad, 2005). Η ΔΕ Cargill διαθέτει τέσσερις πορτοκαλεώνες στη Βραζιλία που καταλαμβάνουν συνολική έκταση 10.000 εκταρίων. Ο μεγαλύτερος από αυτούς –Vale Verde– με 1,37 εκατ. δένδρα και 5,4 χιλ. εκτάρια είναι ο μεγαλύτερος πορτοκαλεώνας του πλανήτη (Kneen, 2002, σ.135). Οι απαιτήσεις των ΔΕ για έλεγχο της παραγωγής επιβάλλουν τη συγκέντρωση της παραγωγής σε ένα μικρό αριθμό μεγάλων εκμεταλλεύσεων που καθοδηγούνται και ελέγχονται αυστηρά από τις αλυσίδες στη βάση δεσμευτικών συμβολαίων. Όλα τα στάδια της παραγωγής, από την προμήθεια των σπόρων μέχρι την τελική παράδοση, οργανώνονται και ελέγχονται από την εταιρεία που θα χρησιμοποιήσει το τελικό προϊόν.

Η μεταφορά από τους μακρινούς τόπους παραγωγής στις μονάδες τελικής επεξεργασίας της Ευρώπης και των ΗΠΑ γίνεται με το πιο φτηνό μέσο μεταφοράς, το πλοίο. Εκτός από τις σημαντικές καινοτομίες στα τεχνικά χαρακτηριστικά του προϊόντος, μια σημαντική τεχνολογική καινοτομία της Cargill επέτρεψε τη διατήρηση του ΚΣΠΧ στους -7°C αντί στους -20°C . Στη θερμοκρασία αυτή το κατεψυγμένο συμπύκνωμα διατηρείται σε ρευστή μορφή και είναι δυνατή η μετάγγισή του σε βυτία-ψυγεία τράινα ή/και φορτηγά και ειδικούς τερματικούς σταθμούς-ψυκτικούς θαλάμους που διαθέτουν οι μεγάλες ΔΕ στο εξαγωγικό λιμάνι του Santos αλλά και στα βασικά λιμάνια προορισμούς (New Jersey, Rotterdam, Antwerp, Hamburg). Από εκεί παραλαμβάνεται από βυτία-ψυγεία και μεταφέρεται στις βιομηχανίες εμφιάλωσης (Neves, 2000). Η δυνατότητα διακίνησης του ΚΣΧΠ σε ρευστή μορφή μέσω ιδιόκτητων μεταφορικών δικτύων εκτιμάται ότι έχει μειώσει το κόστος μεταφοράς από τη Βραζιλία στην Ευρώπη κατά 15% (Azevedo and Chaddad, 2005).

3.3. Διεθνή δίκτυα προμήθειας ακατέργαστων αγρο-τροφικών προϊόντων για χρήση των αλυσίδων λιανικού εμπορίου τροφίμων και εστίασης

Έχει επικρατήσει η ταύτιση των αγρο-τροφικών ΔΕ με ευρύτατα γνωστές εταιρείες που δραστηριοποιούνται σε τομείς της μεταποιητικής επεξεργασίας τροφίμων και ποτών. Ωστόσο, στη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών έχουν διαμορφωθεί γιγάντιες ΔΕ και στους τομείς του λιανικού

εμπορίου τροφίμων και μαζικής εστίασης.¹¹ Ένας μικρός αριθμός αλυσίδων λιανικού εμπορίου και μαζικής εστίασης ελέγχει αυξανόμενο μερίδιο της παγκόσμιας αγοράς τροφίμων. Πρόσφατα στοιχεία αποκαλύπτουν ότι οι δέκα ηγετικές αλυσίδες λιανικού εμπορίου ελέγχουν ποσοστό 25% της παγκόσμιας αγοράς τροφίμων (Dickens, 2007, σ. 368). Παράλληλα, εντείνεται η συγκέντρωση και στον κλάδο μαζικής εστίασης. Εκτιμάται ότι μέχρι το 2020 ποσοστό 40% της συνολικής κατανάλωσης τροφίμων στη Δυτική Ευρώπη θα πραγματοποιείται εκτός σπιτιού, κυρίως σε αλυσίδες μαζικής εστίασης. Η εμβληματική αλυσίδα στον τομέα της μαζικής εστίασης McDonalds διαθέτει περισσότερα από 25.000 καταστήματα σε 120 χώρες του κόσμου (Miele and Murdoch, 2003, σ. 27, 30). Υποστηρίζεται πλέον βάσιμα ότι το κέντρο βάρους του αγρο-τροφικού συστήματος έχει μετατοπιστεί από τη μεταποίηση στον πόλο της κατανάλωσης. Οι διεθνείς αλυσίδες λιανικού εμπορίου και εστίασης, λόγω του όγκου τους και της στρατηγικής τους θέσης «κοντά στον καταναλωτή», έχουν ενισχυμένη διαπραγματευτική δύναμη έναντι του τομέα της μεταποίησης και τη δυνατότητα να ελέγχουν και να κατευθύνουν τις καταναλωτικές απαιτήσεις. Αναγκαστικά, τα προϊόντα των μεταποιητικών ΔΕ πρέπει να τοποθετηθούν στα ράφια των μεγάλων αλυσίδων ή να ενταχθούν στα προϊόντα που προσφέρουν οι αλυσίδες μαζικής εστίασης για να βρουν διέξοδο στην αγορά.

Στις περισσότερες αναπτυγμένες χώρες, οι μεγάλες αλυσίδες λιανικού εμπορίου προωθούν πλέον το μεγάλο όγκο των ακατέργαστων αγρο-τροφικών προϊόντων στην κατανάλωση. Ήδη, στα τέλη της δεκαετίας 1990, οι αλυσίδες λιανικού εμπορίου διακινούσαν περισσότερο από το 70% της εγχώριας κατανάλωσης φρέσκων αγρο-τροφικών προϊόντων φυτικής παραγωγής στη Βρετανία¹² (Barret et al., 1999). Βασικό μέλημα των αλυσίδων είναι να διαθέτουν τις ίδιες κατηγορίες φρούτων και λαχανικών όλες

11. Πρέπει να σημειωθεί ότι η συγκέντρωση είναι ακόμη μεγαλύτερη στους άλλους δύο πυλώνες του αγρο-τροφικού συστήματος, τη βιομηχανία παραγωγής σπόρων και τη βιομηχανία φυτοφαρμάκων. Οι δέκα μεγαλύτερες βιομηχανίες παραγωγής σπόρων ελέγχουν (2004) ποσοστό 50% της παγκόσμιας αγοράς (Dickens, 2007, σ. 368). Αντίστοιχα, οι έξι μεγαλύτερες ΔΕ παραγωγής μικροβιοκτόνων ελέγχουν (2000) το 80% της παγκόσμιας αγοράς (Vorley, 2001).

12. Στην Ελλάδα, χαρακτηριστική χώρα παραγωγής ενός μεγάλου εύρους φρούτων και λαχανικών, η κατάσταση είναι, προς το παρόν, διαφορετική. Πρόσφατο δημοσίευμα υποστηρίζει ότι το μερίδιο των αλυσίδων λιανικού εμπορίου στο ετήσιο ύψος των πωλήσεων φρούτων και λαχανικών είναι μόλις 21%, ενώ τα μανάβικα αποσπούν μερίδιο 24-30% και οι λαϊκές αγορές τη μερίδα του λέοντος, γύρω στο 50% (Το Βήμα, 05/11/2006).

τις εποχές του χρόνου. Αναζητούν, λοιπόν, τα απαραίτητα προϊόντα σε διαφορετικές περιοχές του πλανήτη, προκειμένου να εξασφαλίσουν σταθερή πρόσβαση για όλη τη διάρκεια του χρόνου. Ο μεγάλος όγκος των εξαγόμενων φρούτων και λαχανικών από τις ΝΑΧ κατευθύνεται στις μεγάλες αλυσίδες λιανικού εμπορίου τροφίμων στις ΗΠΑ και την Ευρώπη.

Οι μεγάλες αλυσίδες επωφελούνται άμεσα από μια δέσμη τεχνολογιών που έχουν ευρύτατες εφαρμογές στις μεταφορές, τις επικοινωνίες και τη συντήρηση των τροφίμων και οργανώνουν ενιαία δίκτυα διανομής προμηθειών αγρο-τροφικών προϊόντων για εκτεταμένες γεωγραφικές αγορές όπου δραστηριοποιούνται. Κάθε δίκτυο διανομής έχει την ευθύνη για την οργάνωση της προμήθειας ενός εύρους προϊόντων για μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή (Coe and Hess, 2005). Σε παγκόσμιο επίπεδο, το εμπόριο των ακατέργαστων προϊόντων της φυτικής παραγωγής συντονίζεται πλέον από ένα μικρό αριθμό εξαγωγικών εταιρειών που είτε ανήκουν σε μεγάλες αλυσίδες λιανικού εμπορίου τροφίμων είτε οφείλουν το δυναμισμό και τη διαπραγματευτική τους ικανότητα σε προνομιακές σχέσεις συνεργασίας που διατηρούν με αυτές.

Μπορούμε να διακρίνουμε δύο βασικά είδη διεθνών αλυσίδων προμήθειας ακατέργαστων φρούτων και λαχανικών με τελικό προορισμό τις αλυσίδες λιανικού εμπορίου τροφίμων. Η πρώτη αφορά διηπειρωτικές μεταφορές φρούτων μαζικής κατανάλωσης, η δεύτερη αφορά τη γρήγορη μεταφορά λαχανικών υψηλής αξίας.

Δύο πρόσφατες εργασίες που περιγράφουν την οργάνωση των εξαγωγικών αλυσίδων εσπεριδοειδών από δύο σημαντικά κέντρα παραγωγής του νότιου ημισφαίριου, τη Νότια Αφρική και την Αργεντινή, καταλήγουν σε κοινές διαπιστώσεις (Mather, 1999· Bendini and Steinberger, 2005). Και οι δύο σχολιάζουν τη βαθμιαία κατάργηση των παραδοσιακών χονδρεμπορικών εταιρειών και την κυριαρχία ενός μικρού αριθμού εξαγωγικών ΔΕ. Ιδιαίτερη αναφορά κάνουν στις συνθήκες μεταφοράς ώστε τα προϊόντα να φτάνουν «φρέσκα» στις μακρινές αγορές. Συνηθέστερα οι διηπειρωτικές μεταφορές γίνονται με ειδικά πλοία-ψυγεία στα πλαίσια «παγκόσμιων ψυκτικών αλυσίδων». Η μεταφορά μπορεί να περιλαμβάνει αρκετές μεταφορτώσεις, ωστόσο η θερμοκρασία και οι συνθήκες του εξωτερικού περιβάλλοντος διατηρούνται σταθερές σε όλα τα στάδια της αλυσίδας. Οι τεχνολογίες ελέγχου της ατμόσφαιρας έχουν τη δυνατότητα να ελέγχουν και να ρυθμίζουν τα επίπεδα του οξυγόνου, του διοξειδίου του άνθρακα και του αζώτου εντός των ψυκτικών θαλάμων προκειμένου να επιβραδυνθεί η ωρίμαση και να διατηρηθεί το χρώμα ευπαθών τροφίμων. Τα πιο αναβαθμισμένα συστήματα ελέγχου της ατμόσφαιρας έχουν επι-

πλέον τη δυνατότητα να ελέγχουν και να ρυθμίζουν τη σχετική υγρασία και τις εκπομπές αιθυλενίου, που επηρεάζουν καθοριστικά το βαθμό ωρίμασης των φρούτων και λαχανικών (Dicken, 2007, σ. 360).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η γρήγορη μεταφορά φρέσκων φρούτων και λαχανικών υψηλής αξίας σε μακρινές αποστάσεις, χωρίς να χάσουν τη «φρεσκάδα» τους. Αποτελεί πολύ διαδεδομένη πρακτική πλέον η αερομεταφορά φρέσκων φρούτων και λαχανικών υψηλής προστιθέμενης αξίας από μακρινούς προορισμούς για το εκτεταμένο δίκτυο των καταστημάτων που διατηρούν οι μεγάλες αλυσίδες λιανικού εμπορίου τροφίμων σε πολλές χώρες του πλανήτη. Πρόσφατη μελέτη έχει αποκαλύψει τον τρόπο που έχουν οργανώσει βρετανικές αλυσίδες λιανικού εμπορίου τροφίμων την αλυσίδα προμήθειας κηπευτικών υψηλής αξίας, κυρίως φασολάκια, μπάμιες, πιπεριές, αγκινάρες και αβοκάντο, από την Κένυα. Η υψηλή τιμή των φρέσκων κηπευτικών εξαρτάται άμεσα από τη σταθερή ποιότητα, την έγκαιρη συγκομιδή και τη γρήγορη συσκευασία και μεταφορά στους τόπους κατανάλωσης σε συνθήκες συνεχούς ψυκτικής αλυσίδας. Οι δεσμευτικές απαιτήσεις των μεγάλων αλυσίδων επιβάλλουν το συντονισμό όλων των σταδίων της παραγωγής και διακίνησης των κηπευτικών από ένα μικρό αριθμό μεγάλων εξαγωγικών εταιρειών που καθοδηγούνται και ελέγχονται αυστηρά από τις αλυσίδες στη βάση δεσμευτικών συμβολαίων. Τα προϊόντα παράγονται σε λίγες μεγάλες αγροτικές εκμεταλλεύσεις που διαθέτουν συσκευαστήρια εφοδιασμένα με εργαστήρια ποιοτικού ελέγχου και ψυκτικούς θαλάμους. Εκτιμάται ότι από την ώρα της συγκομιδής των προϊόντων μέχρι την τοποθέτηση στα ψυγεία των super markets στη Βρετανία μεσολαβεί διάστημα μικρότερο των σαράντα οκτώ ωρών. Η χερσαία μεταφορά, η αποθήκευση στο αεροδρόμιο του Ναϊρόμπι και η εναέρια διακίνηση των προϊόντων στη Βρετανία γίνονται σε συνθήκες συνεχούς ψυκτικής αλυσίδας (Barret et al., 1999· Ilberry, 2001, σ. 264).

Εκπρόσωποι των εξαγωγέων φρούτων και λαχανικών εκτιμούν ότι η εντυπωσιακή αύξηση του μεγέθους και η οργάνωση κεντρικών συστημάτων αγορών από τις δέκα μεγαλύτερες αλυσίδες λιανικού εμπορίου τροφίμων που δραστηριοποιούνται στην ΕΕ έχουν περιορίσει δραστικά τα περιθώρια εξαγωγών των ελληνικών προϊόντων. Ένας μικρός μόνο αριθμός Ελλήνων εξαγωγέων έχει τη δυνατότητα να ικανοποιήσει τις υψηλές απαιτήσεις που θέτουν οι αλυσίδες ως προς την ασφάλεια και ιχνηλασιμότητα των προϊόντων και έχει ενταχθεί στα δίκτυα των αλυσίδων. Η μεγάλη πλειονότητα έχει αποκλειστεί από αυτά τα δίκτυα και αναγκαστικά έχει στραφεί προς τις χώρες χαμηλών ποιοτικών απαιτήσεων των Βαλκανίων και της Αν. Ευρώπης (Skordili, 2007).

Εκτός από τα φρέσκα προϊόντα, οι μεγάλες αλυσίδες λιανικού εμπορίου και εστίασης προμηθεύονται και μεταποιημένα τρόφιμα στα πλαίσια σχέσεων εμπορικής υπεργολαβίας. Η αγοραστική τους δύναμη είναι τόσο μεγάλη που τους επιτρέπει να οργανώνουν εξ ολοκλήρου τα δίκτυα προμηθειών για μια σειρά βασικών προϊόντων, παρακάμπτοντας και απαξιώνοντας τόσο τους παραδοσιακούς χονδρέμπορους όσο και τις αγρο-τροφικές βιομηχανίες. Πρόκειται για διεθνείς μακροσκελείς αλυσίδες προμήθειας αγρο-τροφικών προϊόντων που οργανώνονται από τον αγοραστή (Coe et al., 2007). Οι μεγάλες αλυσίδες αναλαμβάνουν την οργάνωση και το συντονισμό όλων των σταδίων που μεσολαβούν από την παραγωγή μέχρι την προώθηση των προϊόντων στα ράφια τους. Είναι γνωστό ότι οι αλυσίδες εστίασης των ΗΠΑ και της Ευρώπης προμηθεύονται απευθείας κρέας χαμηλής ποιότητας και τιμής από μονάδες επεξεργασίας κρέατος της Κεντρικής Αμερικής (Atkins and Bowler, 2001, σ. 30).

4. ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στα μέσα της δεκαετίας 1980 ο Sanderson, περιγράφοντας το σύστημα προμήθειας κρέατος χαμηλής ποιότητας από τη Βραζιλία, την Ονδούρα και το Μεξικό, για χρήση των αγρο-τροφικών Πολυεθνικών Εταιρειών των ΗΠΑ, βιάστηκε να υποστηρίξει ότι έχει ήδη διαμορφωθεί το «παγκόσμιο μοσχάρι».¹³ Υποστήριξε ότι η αγρο-τροφική βιομηχανία είχε πλέον τη δυνατότητα να οργανώνει τα δίκτυα προμηθειών της με την ίδια άνεση και ευελιξία που χαρακτήριζε άλλους μεταποιητικούς κλάδους. Η διαπίστωση αυτή έχει γίνει αντικείμενο αυστηρής κριτικής από μεταγενέστερους μελετητές που δεν παραλείπουν να τονίζουν τις ιδιομορφίες και τους βιολογικούς και χωροθετικούς περιορισμούς που ισχύουν κατά την παραγωγή των αγρο-τροφικών προϊόντων (Hefferman and Costance, 1994, σ. 30). Οι περιορισμοί αυτοί εξακολουθούν να είναι υπαρκτοί. Ωστόσο, οι πρόσφατοι γεωγραφικοί μετασχηματισμοί των δικτύων προμήθειας αγρο-τροφικών προϊόντων φανερώνουν ότι η εξάρτηση των αγρο-τροφικών ΔΕ από τις ακαμψίες και τις αστάθειες της πρωτογενούς παραγωγής έχει μειωθεί δραστικά.

13. Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τον όρο «world steer». Στα αγγλικά η λέξη steer σημαίνει νεαρό μοσχάρι αλλά και κατευθύνω – οδηγώ αυτοκίνητο. Προφανώς, πρόκειται για άμεση παραπομπή στο «world car», ονομασία που είχε αποδοθεί στη διάρκεια της δεκαετίας 1980 στο μοντέλο Escord της αυτοκινητοβιομηχανίας Ford, που η διαδικασία κατασκευής του ολοκληρωνόταν σε μια σειρά τοποθεσίες του πλανήτη και ευρισκόταν στο επίκεντρο της μελέτης της Οικονομικής Γεωγραφίας εκείνη την περίοδο.

Μέχρι σχετικά πρόσφατα, οι θυγατρικές των αγρο-τροφικών εταιρειών με πολυεθνική διάσταση μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως ένας αστερισμός αποκομμένων εθνικών-τοπικών εταιρειών με μεγάλη αυτονομία και δυνατότητες λήψης αποφάσεων υψηλού επιπέδου (John, 1997). Κάθε θυγατρική είχε τη δυνατότητα να αναζητεί και να επιλέγει τοπικούς προμηθευτές και να διατηρεί δικά της συστήματα παρακολούθησης των προμηθειών και των αποθεμάτων. Είναι φανερό ότι το σύστημα αυτό δημιουργεί ασάφειες και αλληλεπικαλύψεις στο επίπεδο της Πολυεθνικής Εταιρείας. Δύο μόνο παραδείγματα είναι αποκαλυπτικά. Μέχρι σχετικά πρόσφατα, μία βασική πρώτη ύλη, ένα σακί λευκής ζάχαρης, καταχωριζόταν από τις θυγατρικές της ΔΕ Nestle με 50 διαφορετικούς κωδικούς. Παράλληλα, οι 42 παραγωγικές μονάδες που διατηρεί η εταιρεία στις ΗΠΑ προμηθεύονταν αυτόνομα τις πρώτες ύλες τους με αποτέλεσμα η προμήθεια συγκεκριμένου τύπου βανίλιας από τον ίδιο προμηθευτή την ίδια περίοδο, να έχει πληρωθεί με 20 διαφορετικές τιμές (*The Economist*, 05/08/2004). Στα πλαίσια των εντεινόμενων διαδικασιών παγκόσμιας ολοκλήρωσης και αλληλεξάρτησης που έχουν δρομολογηθεί από τις αρχές της δεκαετίας 1990, ΠΕ περιφερειακού ή/και εθνικού προσανατολισμού έχουν μετασχηματιστεί σε ΔΕ που οργανώνουν και συντονίζουν εκτεταμένα δίκτυα προμήθειας αγρο-τροφικών εισροών ικανοποιώντας παράλληλα τις απαραίτητες συνθήκες υγιεινής και τους βιολογικούς περιορισμούς που θέτει η φύση των προϊόντων. Μεγάλος αριθμός αγρο-τροφικών ΔΕ υλοποιούν εκτεταμένα προγράμματα αναδιάρθρωσης προκειμένου να ενοποιούν αποκομμένα συστήματα προμηθειών σε ένα ενιαίο σύστημα για το σύνολο της ΔΕ ή για μεγάλες γεωγραφικές περιοχές. Βαθμιαία εγκαταλείπουν τις παραδοσιακές πηγές προμήθειας των αγρο-τροφικών εισροών και αναζητούν κοινές πηγές σε πλανητικό επίπεδο (Σκορδίλη [υπό δημοσίευση]). Οι εξελίξεις αυτές έχουν ενισχύσει τις τάσεις συγκεντροποίησης και έχουν αυξήσει εντυπωσιακά τον όγκο και τη μέση απόσταση των διεθνών δι-επιχειρησιακών και ενδο-επιχειρησιακών ροών αγρο-τροφικών προϊόντων.

Είναι υπερβολικό να υποστηρίξουμε ότι έχει δημιουργηθεί ένα πλήρως παγκοσμιοποιημένο αγρο-τροφικό σύστημα. Δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι περίπου το 90% των τροφίμων εξακολουθούν να καταναλώνονται εντός της χώρας παραγωγής τους, ενώ μόνο το 20% του παγκόσμιου πληθυσμού συμμετέχει στην αγορά τροφίμων (McMichael, 2003 σ. 76). Ωστόσο, η επιμήκυνση και διεθνοποίηση των εμπορικών ροών ακατέργαστων και επεξεργασμένων αγρο-τροφικών προϊόντων έχουν σημαντικές επιπτώσεις για εκτεταμένες περιοχές της υπαίθρου και ομάδες αγροτών του αναπτυσσόμενου και του αναπτυγμένου κόσμου και έχουν πυροδοτήσει συζητήσεις για τις σημαντικές περιβαλλοντικές, οικολογικές και πολιτισμικές τους επιπτώσεις.

Η υπέρμετρη αύξηση των διεθνών μεταφορικών ροών αγρο-τροφικών προϊόντων αποτελεί μια σημαντική πηγή περιβαλλοντικής επιβάρυνσης. Είναι φανερό ότι έχει επέλθει εντυπωσιακή αύξηση της εμβέλειας και της πυκνότητας των διεθνών μεταφορικών ροών. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι το μακρύ ταξίδι ενός κιλού μήλων από τη Νέα Ζηλανδία μέχρι το Ηνωμένο Βασίλειο επιβαρύνει το περιβάλλον με ανάλογες εκπομπές CO₂ (Lucas, 2002). Πρόσφατη έρευνα έδειξε ότι 20 νωπά αγρο-τροφικά προϊόντα χρειάστηκε να διανύσουν συνολικά μια απόσταση 100.943 μιλίων μέχρι να φτάσουν στα ψυγεία γνωστής αλυσίδας λιανικού εμπορίου τροφίμων στο Ηνωμένο Βασίλειο (Dicken, 2007, σ. 360). Αξίζει να σχολιαστεί ότι τα προϊόντα αυτά που συχνά μεταφέρονται με το πλέον επιβαρυντικό μέσο, το αεροπλάνο, καταναλώνονται από ιδιαίτερα ευαισθητοποιημένους καταναλωτές σε ζητήματα όπως η υγιεινή διατροφή και η περιβαλλοντική προστασία (Barret et al., 1999).

Παράλληλα, έχει λάβει μεγάλες διαστάσεις η συζήτηση σχετικά με την ασφάλεια των τροφίμων, την αλλαγή στην ποιότητα και τη γεύση των προϊόντων και στα παραδοσιακά διατροφικά πρότυπα που ήταν άμεσα συνδεδεμένα με συγκεκριμένες εποχές του χρόνου. Η πρόσβαση σε ένα μεγάλο εύρος ακατέργαστων αγρο-τροφικών προϊόντων σε όλη τη διάρκεια του έτους προβάλλεται ως αποτέλεσμα της τεχνολογικής προόδου προς όφελος του καταναλωτή. Ωστόσο, συχνά η σταθερή πρόσβαση σε μια μεγάλη ποικιλία αγρο-τροφικών προϊόντων γίνεται σε βάρος της ποιότητας, της γεύσης, του χρώματος και της υφής των προϊόντων. Πρέπει να σημειωθεί ότι η θεαματική αύξηση των ομάδων των αγροτικών προϊόντων που προσφέρονται για διεθνείς ανταλλαγές συμβαδίζει με μια τάση ομοιογενοποίησης και κατάργησης των τοπικών ποικιλιών. Από ένα μεγάλο αριθμό γνωστών τοπικών ποικιλιών, όσον αφορά τα περισσότερα αγρο-τροφικά προϊόντα, είναι εμπορεύσιμες μόνο εκείνες που αναπτύσσονται γρήγορα, είναι ανθεκτικές σε μακρινές μεταφορές και ικανοποιούν τη γεύση του μέσου καταναλωτή. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι από τις 2.400 καταγεγραμμένες ποικιλίες μήλων που ευδοκιμούν στο ΗΒ σήμερα είναι εμπορεύσιμες μόνο οι εννέα! Για να αντέξουν στις μακρινές μεταφορές τα περισσότερα αγρο-τροφικά προϊόντα συλλέγονται πριν ωριμάσουν και συχνά προωθούνται στους καταναλωτές χωρίς να έχουν φτάσει στο επιθυμητό επίπεδο ωρίμασης (Colquhoun and Lyon, 2001).

Η συζήτηση που έχει προσελκύσει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον έχει να κάνει με τις επιπτώσεις των γεωγραφικών μετασχηματισμών των δικτύων προμήθειας αγρο-τροφικών προϊόντων στις περιοχές της υπαίθρου.

Εκτεταμένες εύφορες αγροτικές περιοχές του αναπτυσσόμενου κόσμου έχουν παραδοθεί στη μονοκαλλιέργεια μεγάλης κλίμακας υπό τον πλήρη έλεγχο γιγάντιων ΔΕ προμήθειας αγρο-τροφικών προϊόντων. Οι διασυνδέσεις που αναπτύσσουν αυτές οι ΔΕ με τις τοπικές οικονομίες είναι ελάχιστες. Η Debora Barndt, μελετώντας το δίκτυο προμήθειας τομάτας για λογαριασμό της αλυσίδας McDonalds από το Μεξικό, διαπιστώνει ότι οι εισροές της χώρας παραγωγής περιορίζονται στη γη, τον ήλιο και το φτηνό εργατικό δυναμικό (McMichael, 2003, σ. 73). Παράλληλα, οι Bendini και Steinberger, σχολιάζοντας την εμπλοκή της ΔΕ Bondi στην καλλιέργεια και το εξαγωγικό εμπόριο εσπεριδοειδών από την Αργεντινή, δεν διστάζουν να προχωρήσουν στη διαπίστωση ότι η δράση της σύγχρονης ΔΕ λίγο διαφέρει από τη δράση των αγρο-τροφικών ΠΕ των μητροπολιτικών χωρών στις αποικίες, στις αρχές του εικοστού αιώνα (Bendini and Steinberger, 2005). Οι εξελίξεις αυτές έχουν δημιουργήσει μεγάλη δυσαρέσκεια και έχουν προκαλέσει τη συζήτηση για την αναγκαιότητα εγκαθίδρυσης κανόνων «δίκαιου εμπορίου» προς όφελος των μικρών καλλιεργητών και εναλλακτικών δικτύων προμήθειας αγρο-τροφικών εισροών (Stiglitz and Charlton, 2005).

Δεν πρέπει να παραβλέπουμε το γεγονός ότι οι επιπτώσεις είναι σημαντικές και για εκτεταμένες περιοχές των αναπτυσσόμενων χωρών. Χαρακτηριστικές τέτοιες περιοχές αποτελούν εκτεταμένες περιοχές της υπαίθρου της Μεσογειακής Ευρώπης που αποτελούσαν τους παραδοσιακούς προμηθευτές μεγάλων αγρο-τροφικών μονάδων της Βόρειας Ευρώπης σε ένα ευρύ φάσμα αγρο-τροφικών προϊόντων. Μια σειρά αγρο-τροφικά συμπλέγματα που έχουν αρθρωθεί γύρω από βασικά μεσογειακά αγρο-τροφικά προϊόντα και έχουν δείξει στοιχεία δυναμισμού για σειρά δεκαετιών αδυνατούν να παραμείνουν ανταγωνιστικά στις παρούσες συνθήκες και αποκλείονται από τα δίκτυα των αγρο-τροφικών ΔΕ. Μεγάλα φορτία με κινέζικες τομάτες κατακλύζουν το λιμάνι της Νάπολη με προορισμό την ανθηρή ιταλική βιομηχανία επεξεργασίας τομάτας, ενώ εισαγόμενος ΚΣΧΠ από τη Βραζιλία αποτελεί τη βασική εισροή παραγωγής της ελληνικής χυμοποιίας (Pritchard and Burch, 2003· Skordili, 2007). Παράλληλα, οι αλυσίδες λιανικού εμπορίου τροφίμων, που καλύπτουν πλέον με τα δίκτυά τους εκτεταμένες περιοχές της ευρωπαϊκής υπαίθρου, έχουν κοινά δίκτυα προμηθευτών για μεγάλες γεωγραφικές αγορές και αποκλείουν μικρούς τοπικούς παραγωγούς.

Οι εξελίξεις αυτές έχουν προκαλέσει την ευαισθητοποίηση των καταναλωτών για τα ποιοτικά χαρακτηριστικά και την προέλευση των τροφίμων και έχουν αναδείξει τη σημασία της ενίσχυσης εναλλακτικών τοπικών δικτύων προμήθειας αγρο-τροφικών προϊόντων με συγκεκριμένα ποιοτικά χαρακτηριστικά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Cecchini P., 1988, *Η πρόκληση 1992: Ευρώπη χωρίς σύνορα*, Αθήνα, Καλοφωλιάς.
- Σκορδίλη Σ. (υπό δημοσίευση), «Η ασταθής και επιλεκτική γεωγραφική επέκταση των Διεθνικών Εταιριών», *Γεωγραφίες*.
- Σκορδίλη Σ., 2003, «Η νέα Γεωγραφία της αγρο-τροφικής βιομηχανίας στην Ελλάδα», *Τόπος*, τεύχ. 20-21, σ. 99-118.
- Stndage T., 2006, *Η ιστορία του κόσμου σε 6 ποτήρια*, Αθήνα, Κέδρος.
- Stiglitz A. and Charlton A., 2005, *Fair Trade for All: How Trade Can Promote Development*, Oxford, Oxford University Press.
- Το Βήμα*, 05/11/2006, «2,5 δις ο τζίρος του μανάβη», Δ. 13.
- Το Βήμα*, 15/09/1996, «Η επιστροφή της σέσουλας», Δ. 7.
- Το Βήμα*, 27/09/1992, «Οι Έλληνες το ρίχνουν στα όσπρια», Δ. 27.

Ξενόγλωσση

- Atkins P. and Bowler I., 2001, *Food in Society: Economy, Culture, Geography*, London, Arnold.
- Azevedo P. and Chaddad F., 2005, «Redesigning the food chain: trade, investment and strategic alliances in the orange juice industry», paper presented at the World Food and Agribusiness Symposium *Reinventing the food chain: New markets customers and products*, Chicago, USA, 25-28/06.
- Bareham J., 1995, *Consumer Behaviour in the Food Industry: A European Perspective*, Oxford, Butterworth Heinemann.
- Barret H., Ilberry B., Browne A. and Binns T., 1999, «Globalization and the changing networks of food supply: the importation of fresh horticultural produce from Kenya into the UK», *Transactions of the Institute of the British Geographers*, 24, pp.159-174.
- Bell D. and Valentine G., 1997, *Consuming Geographies*, London, Routledge.
- Bendini M. and Steinberger N., 2005, «The penetration of lead firms in regional food agro-chains», στο N. Fold and B. Pritchard (eds), *Cross-Continental Food Chains*, London, Routledge, pp. 155-165.
- Bonanno A., Busch L. and Friedland W., 1994, «Introduction», στο A. Bonanno, L. Busch and W. Friedland (eds), *From Columbus to ConAgra: The Globalization of Agriculture and Food*, Kansas, Kansas University Press, pp. 1-26.
- Burns J., 1983, «A synoptic view of the food sector», στο J. Burns, J. McInerney and A. Swinbank (eds), *The Food Industry: Economics and Policies*, London, Heinemann, pp. 1-27.
- CLA (Country, Land and Business Association), 2007, «Just ask: Do you know where the food on your plate comes from?», at May 2007 at www.cla.org.uk/justask
- Coe N. and Hess M., 2005, «The internationalization of retailing: implications for supply network restructuring in East Asia and Eastern Europe», *Journal of Economic Geography*, 5, pp. 449-473.

- Coe N., Kelly P. and Yeung H., 2007, *Economic Geography: A Contemporary Introduction*, London, Blackwell.
- Colquhoun A. and Lyon P., 2001, «To everything there was a season: deconstructing UK food availability», *Food Service Technology*, 1, pp. 93-102.
- Cumbers A., Leigh R. and Smallbone D., 1997, «The Single European market and the new regulatory regime in the food sector: the impact on small and medium sized manufacturing firms», *British Food Journal*, vol. 97, no. 4, pp. 13-18.
- Dicken P., 2007, *Global Shift: Mapping the Changing Contours of the World Economy*, London, Sage.
- EC (European Commission), 2007, «Fruit and vegetables reform», at FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) (2007a), *Citrus Fruit Fresh and Processed: Annual Statistics 2006*, at <http://www.fao.org/es/ESC/esce/escr/citrus/citruse.html>
- Fallows S., 1988, *Towards 1992: Competing the Internal Market for Food*, Bradford, Food Policy Research Unit.
- Fold N. and Pritchard B., 2005, «Introduction», στο N. Fold and B. Pritchard (eds), *Cross-Continental Food Chains*, London, Routledge, pp. 1-22.
- Friedland W., 2004, «Agrofood globalization and commodity systems», *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, vol. 12, pp. 5-16.
- Harvey D., 1989, «Editorial: A breakfast vision», *Geography Review*, vol. 3, no 1.
- Heffernan W. and Constance D., 1994, «Transnational corporations and the globalization of the food system», στο A. Bonanno, L. Busch, W. Friedland, L. Gouveia and E. Mingione (eds), *From Columbus to Con Agra: the Globalization of Agriculture and Food*, Kansas, University Press of Kansas, pp. 29-51.
- Ilbery B., 2001, «Changing geographies of global food production», στο P. Daniels, M. Bradshaw, D. Shaw and J. Sidaway (eds), *Human Geography: Issues for the 21st Century*, London, Prentice Hall, pp. 253-273.
- John R., 1997, «The implementation of international business strategy», στο R. John, G. Ietto - Gillies, H. Cox and N. Grimwade (eds), *Global Business Strategies*, London, ITP, pp. 247-272.
- Jones R., 2005, *Multinationals and Global Capitalism: from the Nineteenth to Twenty-first Century*, Oxford, Oxford University Press.
- Klein N., 2000, *No Logo*, London, Harper Collins Publishers.
- Kneen B., 2002, *Invisible Giant: Cargill and its Transnational Strategies*, London, Pluto Press.
- Labrianidis L., Kalantaridis Ch. and Skordili S., 1997, «Internationalisation and interfirm linkages», Research Study financed by the ACE Program 1996, unpublished *Final Report for Greece*.
- Lucas C., 2002, «Re-localising the global economy», *BBC Wales Lecture* held on 1/5/20002 at Regeneration Institute, Cardiff University, at May 2002 at www.cf.ac.uk/cplan/ri/lectures/lucas.html
- Mather C., 1999, «Agro-commodity chains, market power and territory: re-regulating South African exports in the 1990s», *Geoforum*, 30, pp. 61-70.

- Matthews R., 1994, «Frozen concentrated orange juice from Florida oranges», Florida Cooperative Extension Service, Institute of Food and Agricultural Services, University of Florida, *Series of the Food Science and Human Nutrition, Fact Sheet 8*.
- McMichael P., 2003, «The power of food», στο R. Almas and G. Lawrence (eds), *Globalization, Localization and Sustainable Livelihoods*, London, Ashgate, pp. 69-85.
- Miele M. and Murdoch J., 2003, «Fast Food/Slow Food: Standardizing and differentiating cultures of food», στο R. Almas and G. Lawrence (eds), *Globalization, Localization and Sustainable Livelihoods*, London, Ashgate, pp. 25-41.
- Neves M., 2000, «The relationship of orange growers and fruit juice industry: An overview of Brazil», School of Economics, University of Sao Paulo, at 06/07 at www.abecitrus.com.br/download/ep_citrus_relationship_us.pdf
- Pritchard B., 2000, «The tangible and intangible spaces of agro-food capital», paper presented at the *International Rural Sociology Association World Congress X*, Rio de Janeiro, July 2000.
- Pritchard B. and Burch D., 2005, *Agri-food Globalization in Perspective: International Restructuring in the Processing Tomato Industry*, London, Ashgate.
- Rama R., 2005, «Introduction», στο R. Rama (ed.), *Multinational Agribusinesses*, N. York, FPP, pp. xv-xxii.
- Skordili S., 2007, «Cross-continental agro-food chains and local agro-food complexes: The case of orange juice complex in the Peloponnese region», paper presented at the international conference *Changing European Spaces: Winners and Losers*, Chania 28/8 – 1/9.
- The Economist*, 30/11/2006, «Storm in a coffee-cup: Starbucks vs Ethiopia», at 11/2006 at www.economist.com/business/displaystory.cfm?story_id=8355026
- The Economist*, 05/08/2004, «Nestle: Daring, defying to grow», pp. 55-57.
- The Economist*, 23/05/2000, «Survey: Agriculture and Technology», *Supplement*.
- Tozanli S., 2005, «The rise of global enterprises in the world's food chain», στο R. Rama (ed.), *Multinational Agribusinesses*, New York, FPP, pp. 1-76.
- UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development), 2005, *World Commodity Survey 2003-2004*.
- Vorley B., 2001, «The chains of agriculture: sustainability and the restructuring of agri-food markets», *International Institute for Environment and Development*, work in preparation for the World Summit on Sustainable Development (Johannesburg, 2002).
- Watts M. and Goodman D., 1997, «Agrarian questions: global appetite, local metabolism», στο D. Goodman and M. Watts (eds), *Globalising Food: Agrarian Questions and Global Restructuring*, London, Routledge, pp. 1-32.
- Whatmore S., 1994 «Global agro-food complexes and the refashioning of rural Europe», στο A. Amin and N. Thrift (eds), *Globalization, Institutions and Regional Development in Europe*, Oxford, Oxford University Press, pp. 1-22.
- Wilkinson J., 2002, «The final foods industry and the changing face of global agro-food system», *Sociologia Ruralis*, vol. 42, no 4, pp. 329-346.